

راه و روش‌های تفکر و تعمق در آثار الهی

ژیلا شهریاری

در آثار مبارکه الهیه تفکر در کلام الهی با الفاظ گوناگون مورد تأکید قرار گرفته است، از جمله: تعمق، تأمل، تغمّس، تدبّر، خوض و غور، تمعّن، توجه و ... در این مقاله این اصطلاحات تحت عنوان تفکر و تعمق در آثار بررسی خواهد شد. و فور کاربرد این نوع کلمات در آثار مبارکه حاکی از اهمیّت این نوع مطالعه برای بررسی آثار بهایی است.

تفکر گستره بسیار وسیع و متفاوتی دارد، از یک برداشت ساده عقل در موضوعات معمولی گرفته تا تفکر عمیق در باب حیات و زندگی انسان و درک مفاهیم در ارتباط با ماوراء الطبیعه. آنچه مورد نظر آثار مبارکه است، تفکری عمیق و شدید در موضوع یا مطلبی مشخص برای شناخت جنبه‌های مختلف آن است. به این نوع تفکر استغراق یا تأمل یا تفحص و ... نیز گفته شده است. این تفکر مفاهیم غیرمادی و ارزش‌ها را مورد توجه خاص قرار می‌دهد، تفکری معنوی که به پرسش‌های اساسی زندگی انسان و حیات او در این جهان و جهان بعد پاسخ می‌دهد. یافتن دستورالعمل‌هایی برای زندگی بر اساس حیات بهائی و جستجو در مفاهیم مختلفی که اجتماع را در رسیدن به وحدت یاری می‌دهد مستلزم مطالعه دقیق و عمیق آثار مبارکه است.

حضرت عبدالبهاء راجع به تفکر می‌فرماید: "وقت تفکر، شما با روح خویش تکلم می‌نمایید. در این حین سؤالاتی مطرح می‌کنید و پاسخ می‌شنوید. آنگاه انوار روحانیت تجلی می‌کند و حقیقت آشکار می‌گردد." (ترجمه، انوار هدایت، ش ۱۸۳۶، ص ۶۸۳) بدین ترتیب تفکر در آثار مبارکه نوعی تفکر مرتبط به روح و جان است. عقل در این عرصه به تنهایی جوابگو نیست. روح انسان و فطرت اوست که پاسخ سؤالاتش را می‌دهد. حضرت بهاء‌الله می‌فرماید: "اگر نفسی به قلب صافی و بصر حدید در آنچه از قلم اعلیٰ اشراق نموده تفکر نماید به لسان فطرت بِالْآنَ قَدْ حَصَّصَ الْحَقُّ نَاطِقٌ گردد." (مجموعه الواح مبارکه، ص ۱۶۵) یعنی آنچه در آثار الهیه بیان شده با فطرت ما سازگار است و اگر نفس را از غبار مشتبهات و آمال دنیوی پاک کنیم می‌توانیم به فهم و درک کلام الهی نائل شویم و پاسخ روح خود را در این آثار بیابیم.

در این مقاله به روش‌های مطالعه دقیق، آن گونه که در کتب غیرامری مذکور است، اشاره نمی‌شود، بلکه با توجه به هدایات موجود در آثار مبارکه روش‌هایی برای تمرکز و دقت بیشتر در نصوص الهیه ارائه می‌گردد. طرح این روش‌ها به معنی نفی روش‌های مطرح‌شده در کتب سائره مثل یادداشت‌برداری، علامت‌گذاری و ... نیست و از آن روش‌ها یا هر روش مؤثر دیگری نیز میتوان برای تمرکز بیشتر روی موضوع استفاده نمود.

۱ - تفرس در هر حرف و کلمه

الف) تفرس در هر حرف

در نصوص الهیه برای بیان عظمت آثار، کثرت معانی و قوهٔ تقلیب‌کنندهٔ آن بکرات به این نکته اشاره شده است که حرفی از آیات نازل با کتب ارض معادله می‌نماید.^۱ به ارادهٔ الهی در هر کلمه یا حرف آن اسرار و حقایق لانهایی نهفته است که احادی جز خداوند به آن مطلع نیست.^۲ به فرمودهٔ جمال قدم "حرفی از آنچه نازل شده لغو نبوده و نخواهد بود، بلکه لئالی معانی کل، در هر حرفی از کلمات منزلهٔ سبحانی مستور بوده و لا یقدرُ أَنْ یُخْرِجَهَا إِلَّا ذُو قُدْرَةٍ عَظِيمٍ." (کتاب بدیع،

ص ۱۸۶)

همان گونه که پس از گذشت چندین قرن در مورد باء "بسم‌الله" در قرآن، بحث‌های زیادی شده و در آثار حضرت اعلیٰ نیز معانی آن مفصلاً شرح داده شده است، در آینده ایام نیز در هر حرف و کلمه‌ای از آثار الهیه تعمق خواهد شد و به تدریج جواهر معانی آن استخراج خواهد گردید.

ب) تفرس در هر کلمه

حضرت ولی امرالله در یکی از توابع مبارکه اهمیّت تعمق، حتی در تک‌تک کلمات الهی را گوشزد می‌فرماید و شرایطی و اوصافی را نیز برای کسی که در پی استنباط معانی مکنونه الهیه است برمی‌شمارند، صفاتی چون انصاف که اگر فرد به آن متّصف باشد امکان درک حقایق برایش بیشتر می‌شود. می‌فرماید: "در هر کلمه‌ای از زبر و الواح منیعۀ الهیه تفرّس و تمعّن و تدقیق لازم تا متبصّرین و منقطعین و منصفین استنباط معانی مکنونه نمایند." (توقیعات، ج ۱، ص ۲۸۰)

تفکر روی تک‌تک کلمات نه تنها در مورد آیات نازله از قلم جمال قدم بلکه برای درک بهتر آثار و تبیینات حضرت عبدالبهاء و حضرت ولی امرالله نیز مفید است. به عنوان مثال در بیان مبارک ذیل، از حضرت عبدالبهاء، دقیق می‌شویم که می‌فرماید: "صدق و راستی اساس جمیع فضائل انسانی است. اگر نفسی از آن محروم ماند از ترقی و تعالی در کلیۀ عوالم الهی ممنوع گردد." (ترجمه) (ظهور عدل الهی، ص ۵۵) توجه به کلمه اساس سؤالاتی در ذهن ایجاد می‌کند که پاسخ به آنها می‌تواند درک این بیان مبارک را عمیق‌تر کند. از جمله اینکه آیا کلیۀ فضائل بر پایه صدق بنا شده است؟ چه فضائلی می‌تواند با راستگویی ایجاد شود و دروغ مانع رسیدن به آن است؟ آیا بنای فضائل تنها به یک ستون اصلی، یعنی صداقت، متکی است، یا چند ستون اصلی دیگر هم دارد که صفات و خصائل دیگر بر آنها بنا می‌شود؟ مثلاً ارتباط اخلاق نیک، عفت و عصمت، قناعت، خضوع و خشوع و ... با صدق و راستی چیست؟ آیا اساس این صفات نیز صداقت است؟ و هزاران سؤال دیگر که با یافتن پاسخ آنها می‌توانیم مفهوم کلمه اساس را در نصّ مبارک حضرت عبدالبهاء بهتر درک کنیم.

۲- تفکر روی یک لوح یا اثر

نوع دیگر تعمق روی آثار، تفکر بر روی يك لوح یا اثر و یافتن محورهاي اصلي و فرعي آن است. نظر به اینکه هر لوح هدف یا اهداف خاصی را دنبال می‌کند، یافتن این اهداف و تعمق در راه‌های ارائه‌شده در لوح به درک بیشتر آن کمک خواهد نمود. گاه خواندن يك لوح یا اثر مبارك چنان تقلیبي در نفوس ایجاد کرده که مسیر زندگی و افکارشان را تغییر داده است. چنین تأثیری تعجب‌آور نیست، زیرا قوایی تقلیب‌کننده در همه آثار الهی موجود است، و اگر غیر از این بود يك فرد برای درک حقایق امر مبارك و تقلیب درونی باید کل آثار نازله را مطالعه می‌نمود و سپس به مقام ایمان و ایقان فائز می‌شد. عمل به احکام نیز اگر موقوف به علم به تمام آنها بود سالها طول می‌کشید تا امر الهی در قلب نفسی تمکن یابد و او را به عمل بر اساس اوامرالله، از جمله خدمت امر مبارك، ترغیب نماید.

حضرت بهاءالله می‌فرماید: "اگر جمیع عالم في الحقیقه يك لوح از الواح را قرائت نمایند و در معانی آن تفکر کنند جمیع را کافی بوده و هست." (آیات الهی، ج ۲، ص ۱۶۵) اگر يك لوح با دقت تام مطالعه شود و در معانی و مفاهیم آن تفکر شود برای درک حقایق و شناخت عظمت و حقانیت مظهر الهی کفایت خواهد کرد. برای تفکر روی يك لوح علاوه بر تعمق در تک تک کلمات، توجه به نکات دیگری نیز ضروری است. بررسی این نکات که ذیلاً خواهد آمد بر روی یکی از آثار حضرت بهاءالله به نام لوح مبارك دنیا^۳ صورت خواهد گرفت. نظر به اینکه این روش‌ها برای تعمق در آثار سایر طلعات مقدسه دیانت بهایی نیز مفید است یکی از آثار حضرت عبدالبهاء به نام رساله مدنیه نیز به عنوان نمونه مورد توجه قرار می‌گیرد.

الف) تحقیق درباره شأن نزول اثر یا دلیل صدور آن

اگر دلیل نزول یا صدور يك اثر بر خواننده روشن باشد در ابتدای راه می‌تواند این هدف را دنبال کند و سریع‌تر به درک مفاهیم و معانی مندرجه در آن موفق شود. في المثل حضرت ولي امرالله درباره الواح مکمل کتاب مستطاب اقدس (از جمله لوح مبارك دنيا) می‌فرماید: "در بین اصول و مبادی بهیه قیّمه که در الواح مقدسه

مذکورہ مسطور است اعظم و اتم و اقدم و اقوم آنها اصل وحدت و یگانگی عالم انسانی است که میتوان آن را جوهر تعالیم الهیه و محور احکام و اوامر سماویہ در این دور اعظم اقدس محسوب داشت. " (قرن بدیع، ج ۲، ص ۲۹۹) لذا باید هنگام زیارت این اثر مهیمن به جوهر و عصاره و هدف غایی تعالیم مبارک در این دور توجه کنیم.

در سال ۱۲۹۲ ه.ق.، مطابق ۱۸۷۵ میلادی، در عکا جمال قدم در لوحی به خط خادم الله می‌فرمایند: "یا غصن اعظم، محبوب آنکه چند ورقی در سبب و علت عمار دنیا و خرابی آن نوشته شود، به قسمی که متعصبین را یک درجه تنزل دهد تا مستعد شوند از برای اصغاء حقیق سدره بیان که الیوم مرتفع است." (مطالعه معارف بهائی، ج ۶، ص ۴) حضرت ولی امرالله نیز درباره رساله مدنیہ می‌فرمایند: "مخزن کلمات عالیہ حضرت عبدالبهاء برای تجدید نظام دنیای آتیہ" (ترجمه نظم جهانی بهائی، ص ۵۱) است. شاید بدون توجه به شأن صدور این رساله با مطالعه مندرجات آن به نظر آید مطالبی چند درباره گذشته و آینده ایران در این اثر مبارک مطرح شده و روی صحبت با دولت ایران است و پیشنهادهای برای اصلاح مملکت داده شده است. اما با توجه به هدفی که مورد نظر مبارک بوده، باید بدانیم عمل به توصیه‌های مبارک نه تنها باعث اصلاح ایران خواهد شد، بلکه برای رسیدن به اتحاد و آسایش عمومی و جهانی راه‌گشا بوده، نظام دنیای آینده را میتوان بر آن اساس بنا نهاد.

گاه نیز از فحوای خود لوح میتوان به هدف از نزول آن پی برد. از جمله اشاراتی که جمال قدم در لوح دنیا راجع به هدف از نزول آیات نموده‌اند و فضل این ظهور را به رفع اختلاف و توجه به اتحاد عالم ذکر می‌فرمایند (دریای دانش، صص ۸۸ و ۹۶).

ب) شناخت مخاطب یا مخاطبین

گاه شأن نزول یک اثر به وضوح در جایی ذکر نشده است. شناخت دقیق مخاطب لوح یا کسانی که در لوح مورد خطاب واقع شده‌اند می‌تواند علت نزول بعضی آیات را مشخص کند و مفاهیمی را که با توجه به خصایص یا شرایط مخاطبین

ذکر شده روشن نماید.

مثلاً در پاراگراف اول لوح دنیا حضرت بهاءالله جنابان ملا علی اکبر ایادی و حاجی ابوالحسن اردکانی، امین حقوق را مورد خطاب قرار می‌دهند. ایشان از مؤمنین راسخ بر امر هستند که مدت‌ها در قزوین و طهران محبوس بودند و مورد زجر و اذیت واقع شدند (گنج شایگان، ص ۱۶۸). توجه هیکل مبارک به مسئله وحدت عالم انسانی و اشاره به راه‌های وصول به آن و بیان مشکلات عالم برای دو نفر از احبای محروم و مظلوم در گوشه‌ای از مملکت ایران می‌تواند شاهدی بر این باشد که نقطه نظر جمال قدم و هدف دیانت ایشان در کلیه آثار مبارکه جلوه نموده و تحقق این امر را ابتدا در تغییر رفتار مؤمنین خواستار بوده‌اند و از طریق ارائه این الگو به جهانیان، تحقق وحدت را امری عملی و ضروری برای رسیدن به رفاه و آسایش عالم انسانی معرفی می‌فرمایند.

مرکز جهانی بهایی در کتاب قرن انوار لوحی از حضرت عبدالبهاء را خطاب به بهائیان دهکده کشته شاهد می‌آورند که در آن از عده‌ای بهایی مظلوم "در این گوشه مهجور از کشوری که عمدتاً از ترقیات اجتماعی و فکری در ممالک دیگر محروم و بی‌خبر است خواسته شده است که دیده بگشایند و به جای آنکه ملاحظات حقیر محلی را مد نظر قرار دهند به وحدت و اتحاد عالم انسانی ناظر باشند." (ترجمه) (قرن انوار، ص ۸) و از این مطلب نه تنها بالا بردن سطح معارف و درک مردم بلکه لزوم تعهد آنان را برای وظایفشان در سالهای آینده در جهت انتشار امر و ایجاد مدنیت جدید نتیجه می‌گیرند. داشتن چنین بینشی در بررسی آثار مبارکه با توجه به مخاطبینشان در فهم عمیق‌تر متون امری بسیار مفید خواهد بود.

سبک آثار مبارکه و مفاهیم مندرج در آن بسته به مخاطب فارسی‌زبان یا عرب یا اهل غرب، مؤمن یا مغرض و ... تفاوت بارزی دارد که توجه به آن نیز در درک مفاهیم و شناخت روش‌های استدلال و بیان مطالب توسط هیاکل مقدسه کمک شایانی خواهد نمود.

ج) بررسی سابقه تاریخی

گاه برای درك اهميت مطالب يك لوح يا اثر و يا فهم بيشتري آن رجوع به سابقه تاريخي لوح و اوضاع و احوالی كه لوح يا اثر در آن شرائط نازل شده است ضرورت پيدا مي‌كند.

لوح دنيا در سال ۱۳۰۸ ه.ق. يعني در اواخر حيات هيكل مبارك در عكا نازل شده (ر.ك. گنج شايگان، ص ۱۶۸)، زماني كه حضرت بهاءالله ساليان سال از مملكت خود دور بودند و همه گونه اذيت و آزاري از جانب عمال حكومت ايران تحمل فرموده بودند و هنوز مؤمنين به امرالله از جمله مخاطبين اين لوح در آن سرزمين از دست عوانان در امان نبودند و حبس و شکنجه مي‌شدند. علي‌اي حال هيكل مبارك در اين لوح منبع به گذشته درخشان ايران اشاره مي‌فرمايند و از وضعيت كنوني آن اظهار تأسف مي‌نمايند و عوامل سمو و علو دولت و ملت را ذكر فرموده، سعي در هدايت دولت دارند و در كل لوح به انحاء مختلف به هدف ديانت بهايي، يعني ظهور وحدت و اتحاد، اشاره مي‌فرمايند. توجه و عنايت هيكل مبارك به كل اهل عالم اعم از دوست و دشمن، براي رسيدن به اتحاد حقيقي حاكي از اهميت مطالب مندرج در اين لوح منبع است.

از طرف ديگر نزول لوح مبارك دنيا هم‌زمان با جريان بحران تنباكو در ايران بوده است. در اين زمان علماء مردم را بر ضد حكومت تحريك مي‌نمودند و دخالتشان در سياست موجب آشوبهاي سياسي شديدي شده بود. بررسي اين جريانات و لزوم توجه هيكل مبارك به اهداف ديانت بهايي براي صلح و اتحاد نه تنها رفع سوء تفاهم از كساني مي‌نمود كه احباء را از عوامل شورش قلمداد مي‌كردند، بلكه اين هدايات موجب حفظ ياران از شركت در مسائل سياسي مي‌گرديد. از طرف ديگر اشاره مبارك به ضرورت همكاري علماء با پادشاه، لزوم توجه ملوك به قوانين الهی و تنظيم قانون با مشورت علماء از جمله راه‌هايي بود كه مي‌توانست آشوبهاي داخلي را در ايران آن زمان از بين ببرد.

توجه به وضعيت ايران در زمان صدور رساله مدنيه نيز به فهم مطالب آن كمك بسياري خواهد نمود. وضعيت شاهان قاجار و اعمال ناشايست آنان، بروز قحطي، بيماري، فقر، خشونت، جنگ، فساد، جهل، هرج و مرج، خرافات و تعصبات در

زمان حکومتشان، بسته بودن راه معاشرت با ملل پیشرفته و حرام دانستن زبان و علوم و تمدن ایشان همه از عواملی بوده که موجب عقب افتادگی ایران در آن ایام شده است. در زمان حکومت ناصرالدین شاه چند مرتبه اصلاحاتی انجام گرفته است، از جمله در دوران امیرکبیر، میرزا جعفرخان مشیرالدوله و میرزا حسین خان سپهسالار، اما از نظر زمانی این دوران حدود یک سوم حکومت پنجاه ساله ناصرالدین شاه را شامل شده و بقیه سالها دوران فترت و عدم توجه به اصلاحات بوده است.^۴

در طول ایام سلطنت ناصرالدین شاه به حضرت بهاء الله و مؤمنین ایشان ظلمهای فراوانی شد. ناصرالدین شاه به فرموده حضرت ولی امرالله پادشاهی «خودخواه و هوسران و مستبدالرأی» بود که اگر "ملاحظه و ترس افکار عمومی اروپائیان و میل و اشتیاق به توصیف و ستایش از او در پایتختهای ممالک غربی نبود" (ترجمه) (قد ظهر يوم الميعاد، ص ۴۱) اعمالش وحشیانه تر می شد. با این حال حضرت عبدالبهاء بدون توجه به این مظالم و صفات قبیحه، اندک توجه او به اصلاح طلبی را مورد تقدیر قرار می دهند و بکرات او را تشویق و ترغیب به اصلاح وضع ایران می فرمایند. اهمیت هدف دیانت، یعنی اتحاد امم و اصلاح عالم، در این بیانات و نوع خطابات نیز کاملاً مشهود است. توجه به اقدامات اصلاحی ناصرالدین شاه در ایام حیاتش حاکی از انصاف و در عین حال اغماض هیکل مبارک و نادیده گرفتن رفتار سوء یا اشتباهات گذشته افراد و بزرگ داشتن افکار مثبت آنهاست.

هیکل مبارک به اصلاح طبقات بالا و پایین، هر دو توجه نموده اند. از طرفی اصلاحات را از پادشاه و حکام و علما می خواهند و از طرف دیگر با توجه دادن مردم به علم و معارف و لزوم احقاق حق، سعی در اصلاح وضعیت کشور از پایین دارند. بررسی نوع اصلاحات در زمان ناصرالدین شاه و علل شکست اصلاحات سطحی در ایران درک مفاهیمی را که حضرت عبدالبهاء در این باره مطرح فرموده اند روشن تر خواهد نمود. هنگام مطالعه دقیق این اثرگران بهاء با توجه به سوابق تاریخی آن دوره می توان جنبه های اساسی اصلاح را در سیستم های آموزشی، مذهبی، حکومتی، قضایی، اقتصادی و ... استخراج نمود و با کوشش های اصلاح طلبان آن زمان مقایسه کرد و علل عدم توفیق ایشان را دریافت.

د) تعیین محور اصلي لوح یا اثر

برای اینکه بتوانیم هدايات موجود در يك اثر مبارك را بهتر درك کنیم باید به سیر منطقي موضوعاتي که به دنبال هم آمده و نتیجه‌اي که مورد نظر بوده توجه نماییم. ممکن است يك اثر چند محور مختلف داشته باشد، مثلاً در پاسخ اسئله متنوعه یکی از مؤمنین باشد. در این صورت نیز هر پاسخ يك حوزه یا زمینه را تشکیل می‌دهد که باید به طور مجزا بررسی شود و سپس امکان ارتباط این اجزاء یا حوزه‌ها مورد توجه قرار گیرد، زیرا گاه موضوع‌هایی نیز که به ظاهر زمینه‌های مختلف دارند در نهایت متوجه يك وحدت هستند.

برای یافتن محور یا محورهای اصلي و موضوعات فرعي مربوط به هر يك می‌توان اثر یا لوح را به پاراگراف‌های مجزا تقسیم نمود. پس از پاراگراف‌بندی، موضوع اصلي هر بند مشخص می‌شود، سپس کل موضوعات در ارتباط با هم و با دیدی وسیع‌تر مورد توجه قرار می‌گیرد. تمرکز و تعمق در این مسئله سیر منطقي مطالب برای رسیدن به يك یا چند هدف کلی را برای ما روشن می‌کند. پس از ریخته‌شدن این طرح کلی می‌توان به مطالب فرعي در ذیل هر عنوان پرداخت و طرح را جزئی‌تر دید.

برای مثال استخراج مطالب اصلي پاراگراف‌های لوح مبارك دنیا و بررسی کلی روی مباحث می‌تواند ما را به طبقه‌بندی آنها و یافتن موضوع یا موضوع‌های محوري لوح راهنمایی کند. با بررسی کل پاراگراف‌ها درمی‌یابیم که در بسیاری از آنها به صراحت یا غیرمستقیم به اصل وحدت عالم انسانی و اتحاد بشر و رفاه و آسایش عموم ناس اشاره شده است. از جمله در بند ۱۰ ذکر شده که ابواب محبت و اتحاد در آیات الهی باز شده و در بند ۲۶ فضل این ظهور در رفع اختلاف و فساد و توجه به اتحاد ذکر شده است. با کمی دقت می‌توان موضوع‌های فرعي ذیل را که به این اصل اشاره می‌کنند تشخیص داد:

- ۱- ذکر شواهدی از آیات الهی که گشاینده ابواب محبت و اتحاد است؛
- ۲- نزول صحیفه حمراء برای سمو عباد و عمار بلاد؛
- ۳- هدایت احباء به عنوان سرمشق و الگویی برای اهل عالم؛
- ۴- توجه به اهمیت شناخت این ظهور برای تحقق اتحاد در عالم؛

۵- هدايت دولت براي آسايش مردم.

هيكل مبارك در خلال لوح براي اهل عالم و احباء دعا مي‌نمايند كه از اوهام و بغضاء و اختلاف و فساد نجات پيدا كنند و توفيق يابند. بدین ترتيب با توجه به كل مطالب مطرح شده در لوح مي‌توانيم به يك محور اصلي، يعني اتحاد و آسايش ناس، توجه كنيم و طرقي را كه جمال قدم براي وصول به اين هدف در اين لوح مهيمن بيان فرموده‌اند تشخيص دهيم. پس از وصول به اين مرحله تعمق در تك تك كلمات و جملات مي‌تواند مفاهيم دقيق تري را براي خواننده روشن كند.

در مورد رساله مدنيه نيز مي‌توان سير منطقي مطالب را با نگاهی دقيق به پاراگرافها دريافت. از جمله اينكه در بندهاي ابتدای اين رساله به اصلاح دولت با استمداد از دانش و هوش ايرانيان اشاره شده و سعادت هر ملت در اخذ علوم و معارف و تشبث به وسايل تمدن و امور خيريه دانسته شده است.

از صفحه ۷ با اشاره به اقدام ناصرالدين شاه به اصلاحات انگيزه نگارش اين كتاب بيان شده و با اشاره به گذشته درخشان ايران و دانش و هوش و فطانت اهالي آن استعداد مردم در اصلاح مملكت بيان شده و علت اصلي عقب ماندگي ايران، عدم سعي و كوشش، ناداني، عدم نظم و ترتيب و فقدان غيرت و همت اهالي دانسته شده است. در صفحه ۱۳ پيشرفت اروپا بعد از قرن ۱۵ به علت تشويق خردمندان و توسيع دايره معارف و غيرت و همت اهالي آن به عنوان شاهدي بر تأثير اين عوامل در ترقي و تمدن ذكر شده است.

از صفحه ۱۶ اعتراضات مختلفي كه به اصلاحات پيشهادي ميرزا حسين خان مشيرالدوله صدر اعظم در ايران شده و افكار چهار گروه مخالف مورد بررسي و نقد قرار گرفته است. با توجه به ادامه مطالب اين اثر گران بها مي‌توان خط سير منطقي پاسخ گوبي به اين اعتراضات را مشاهده نمود و راههاي معرفي شده براي آبادي و اصلاح دولت و ملت را اقتباس كرد، توصيه‌هايي كه نه تنها براي اصلاح ايران، بلكه براي عمار كل دول عالم و هدايت مردم آن راه گشا خواهد بود. بررسي دقيق اين رساله از حد اين مقال خارج است و با استفاده از روش فوق مي‌توان نكات اصلي و فرعي را تشخيص داد و با توجه به هدف از نگارش كتاب راه حل هاي پيشهاد شده براي آباداني را مورد تعمق قرار داد.

۳- مطالعه منظم و هدف‌دار

برای ایجاد عمق بیشتر در مطالعات باید آن را هدفمند، منظم و پی‌گیر (سیستماتیک) نمود. این اهداف می‌تواند در پی برآوردن نیازهای جامعه یا نیاز فرد به تکامل روحانی باشد. فی‌المثل نفسی که در ابتدای راه مطالعه است و آثار مبارکه را به صورت فردی مطالعه می‌نماید ممکن است نیاز به تکامل فردی و وصول به روحانیت بیشتر را هدف خود از مطالعه آثار قرار دهد. او نیز باید با مطالعه‌ای منظم آثاری را که در این جهت به او کمک می‌کند مطالعه و در آن تعمق کند و در عمل به کار بندد و بین مفاهیم ذهنی ارتباط صحیح برقرار کند. مطالعات بی‌نظم و پریشان کمتر منشأ اثر و ثمر می‌شوند.

حضرت ولی‌امرالله، کمی بیش از نیم قرن پیش، در سال ۱۹۴۹ بیانی به این مضمون فرموده‌اند: "آنچه در حال حاضر بدان نیاز است، مطالعات و تحقیقات عمیق‌تر و منظم‌تری است." (مطالعه معارف بهائی، دوره دوم، ش ۳، ص ۳) بیت‌العدل اعظم نیز در پیام‌های متعدد اهمیت مطالعه مرتب، منظم و مستمر را بیان فرموده‌اند.^۵ و احباء را به اینکه هر روز به طور مرتب به مطالعه آثار مشغول باشند تشویق نموده‌اند و شرکت در مؤسسات آموزشی با برنامه منسجم و سیستماتیک و هدف‌دار را توصیه فرموده‌اند. معهد اعلیٰ در پیام رضوان ۱۵۱ بدیع "تشخیص نیاز به تزئید منظم‌تر معلومات امری در باره تعالیم مبارکه" (پیام رضوان ۱۵۱ بدیع خطاب به بهائیان عالم) را عامل موفقیت مؤسسات آموزشی، که اهداف توسعه و تحکیم را دنبال می‌کنند، ذکر می‌فرمایند.

برای مطالعه منظم و پی‌گیر اولاً برنامه مطالعاتی مرتب و منظمی طراحی می‌شود و استمرار در مطالعه با برنامه‌ای زمان‌بندی شده مورد توجه قرار می‌گیرد. ثانیاً، اهداف اساسی مورد نیاز جامعه طبق هدایات مرکز امر الهی در اولویت قرار می‌گیرد و برنامه‌ریزی برای وصول سریع‌تر و منظم‌تر به این اهداف صورت می‌گیرد. ثالثاً، این مطالعات با مناسب‌ترین روش‌ها انجام می‌شود تا با نظم فکری بیشتری به نتیجه برسد. از جمله این روشها استفاده از پرسش‌های متعدد برای معنادار شدن مطالعات و پرهیز از حواس‌پرتی و بی‌نظمی فکری است و نیز تعیین محورهای اصلی و فرعی و نمایش مطلب با نمودارها یا طرح‌های دیگری که این نظم را بهتر

نشان دهد.^۷

۴ - مطالعه کلیه جوانب امر مبارک

از جمله مسائلی که عمق مطالعات ما را بیشتر می‌کند ازدیاد معلومات امری و مطالعه آثار مختلف است. این امر بینش ما را نسبت به مفاهیم امری بالا می‌برد و دید وسیع‌تری می‌بخشد. بیت‌العدل اعظم ازدیاد معرفت جوانان را "اولین قدم در سیل غور و خوض ایشان در بحر کلمه‌الله" (دستخطها، ج ۲، ص ۱۷۵) ذکر می‌فرمایند. بدین ترتیب شاید گاه لازم شود قبل از آنکه در الواح و یا آیات خاصی تعمق کنیم، در سطحی وسیع‌تر به مطالعه آثار الهی بپردازیم. حضرت ولی‌امرالله در این باره می‌فرمایند: "هرچه آیات الهی را بیشتر بخوانیم به حقایق بیشتری پی می‌بریم و به این حقیقت واقف‌تر می‌شویم که افکار و تصورات قبلی ما آمیخته با خبط و خطا بوده است." (ترجمه دستخطها، ج ۱، ص ۳۱۷)

برای مطالعه کلیه جوانب امر مبارک باید اولاً آثار متعدد بررسی شود. ثانیاً، به ارتباط مطالب در این آثار توجه گردد و مفاهیم مشترک و مکمل کنار یکدیگر قرار گیرد. ثالثاً، وحدت معانی متضمنه در آنها جستجو شود. هر یک از این سه نکته ذیلاً مورد بحث قرار می‌گیرد.

الف) مطالعه کتب و آثار مختلف

ممکن است با مطالعه یک یا چند اثر بعضی از سؤالات ذهنی ما بلاجواب بماند، اما به تدریج و با تحقیق و تتبع در آثار متعدد پاسخ آنها را خواهیم یافت، زیرا به فرموده حضرت ولی‌امرالله: "در تعالیم مبارک برای هر چیز پاسخی هست" (ترجمه مجموعه تحقیق و تتبع، ص ۲۲، ش ۲۹) که اگر جستجو کنیم آن را خواهیم یافت.

حضرت ولی‌امرالله در توقیع ۴ می ۱۹۴۶ می‌فرمایند: "کلیه جوانب امر مبارک باید عمیقاً مطالعه شود." (ترجمه مجموعه تحقیق و تتبع، ص ۵۶، ش ۷۴) در همین توقیع به مطالعه تاریخ، مواضع اجتماعی و اقتصادی و مطالعه نظم اداری اشاره می‌فرمایند. هیکل مبارک در توقیع ظهور عدل الهی نیز موفقیت کل اعضا جامعه را در انجام وظایف خویش منوط به مطالعه و تدبیر در تاریخ امر، مبادی و اصول و

احکام مقدسه، نصایح و انذارات و بشارات نازله مي‌دانند و حفظ کردن بعضي بيانات و ادعیه و فراگيري نظامات اداري را ضروري مي‌شمرند (ترجمه) (ظهور عدل الهی، ص ۱۰۳). لذا فردي که قصد مطالعه آثار مبارکه را دارد نباید تنها يك جنبه را مورد توجه قرار دهد، بلکه باید بينشي کلي نسبت به مباحث اساسي مطرح شده در امر که به نوعي به هم متصل و مربوط خواهند بود داشته باشد.

ب) توجه به ارتباط مطالب در آثار مختلف

مطالعه وسيع آثار مبارکه موجب مي‌شود بتوانيم الواحي را که مکمل مفاهيم يکديگر هستند در ذهن خود کنار هم قرار دهيم و به حقايق بيشتري دست يابيم. گاه در آثار مبارکه به اين ارتباطها اشاره شده که کار، ساده‌تر خواهد بود و براي يافتن مفاهيم مرتبط و مکمل با توجه به هدايات موجود مي‌توان به تفکر پرداخت، از جمله کتاب مستطاب اقدس و الواح مبارکه وصايا که بنا به هدايت حضرت ولي امرالله: "مطالعه دقيق اين دو سند مقدس نشان مي‌دهد که هر دو با يکديگر ارتباطي نزديک دارند و هر دو مقصودشان يکي است و داراي روش واحدي هستند." (نظم جهانی بهائی، ص ۸) هيکل مبارک در اين بيان به مؤسساتي اشاره مي‌فرمايند که حضرت عبدالبهاء در الواح وصايا معين فرموده‌اند و اين مؤسسات در کتاب مستطاب اقدس نیز ذکر شده و آنچه به عمد صريحاً در کتاب اقدس نيامده، مثل مؤسسه ايدی امرالله و ولايت امر الهی و بيت‌العدل ملی يا خصوصي به نوعي از طريق الواح وصايا تکميل گرديده و اين دو سند را به يکديگر متصل نموده است. مسلماً يافتن چنين هدايتي جهت روشن‌تري به مطالعه و تحقيق ما در باره اين دو اثر مبارک خواهد داد.

گاه نیز اين ارتباطها را بايد خود بياييم و پاسخ سؤالات ذهني ايجاد شده در يك اثر را در آثار ديگر جستجو نماييم. في‌المثل جمال قدم در لوح سلطان پس از شرح سوء نيّت علماء در ردّ و تکفير هيکل مبارک و درنتيجه گمراهي ناس و عدم درک حقيقت اشاره به حديث ذيل مي‌فرمايند: "و أمّا مَنْ كَانَ مِنَ الْفُقَهَاءِ صَائِنًا لِنَفْسِهِ حَافِظًا لِدِينِهِ مُخَالَفًا لِهَوَاهُ مُطِيعًا لِأَمْرِ مَوْلِيهِ فَلِلْعَوَامِ أَنْ يُقْلِدُوهُ" (الواح نازله خطاب به ملوک، ص ۱۷۵) و متصنفين به اين صفات را کمتر از کبريت احمر مي‌شمرند.

حضرت عبدالبهاء در رساله مدنيه بعضي از اصولي را که در الواح نازله خطاب به ملوک ذکر شده تشریح و تبیین می‌فرمایند. از جمله برای اصلاح مملکت توجه به علم و صنعت را ممدوح می‌شمرند و علمای واقف بر اسرار الهیه را تحسین می‌نمایند، اما برای اینکه صفات چنین علمایی مشخص شود و از علماء سوء که مطیع نفس و هوی هستند ممتاز گردد اشاره به حدیث فوق‌الذکر می‌فرمایند و حدیث را جزء به جزء تشریح می‌نمایند و نسبت علم را از کسانی که این شرایط را نداشته باشند منقطع می‌دانند (ر.ک.: رساله مدنيه، ص ۴۱ به بعد). مراجعه به رساله مدنيه و مطالعه شرح مفصل راجع به این حدیث می‌تواند درک این مفهوم مندرج در لوح مبارک سلطان را عمیق‌تر کند.

بسیاری از تعالیم مبارکه نیز در کنار یکدیگر ما را به اهداف اصلي دینت هدایت می‌نمایند. لذا باید، با دیدی وسیع، جوانب مختلفه تعالیم مبارکه را بررسی کنیم تا بتوانیم به سوي هدف دینت، يعني وحدت عالم انساني، گام برداریم. في المثل بدون ترك تعصبات و دروني شدن آن، تأسیس حکومت جهانی و صلح عمومي ممکن نیست، و بدون صلح بین دول و ملل و جهانی‌اندیشیدن، برقراری تعدیل معیشت برای کل مردم دنیا بسیار مشکل خواهد بود، و از همه مهم‌تر، بدون ایجاد احساسات روحاني هیچ يك از این تعالیم به تنهایی قادر به اصلاح وضعیت عالم نخواهد بود. این است که توجه به کل جنبه‌های امر مبارک که مانند حلقه‌های زنجیری به هم تنیده هستند می‌تواند ما را به این اهداف برساند.

ج) تجسس وحدت معاني متضمنه در آثار

اگر عمیقاً بررسی کنیم، در آثار مبارکه هیچ گونه تضادی موجود نیست. هرچند ممکن است در آثار مبارکه نکاتی در مقابل هم به نظر بیاید، اما به فرموده حضرت ولي امرالله "افکار و عقایدی وجود دارد که آنها را اتحاد می‌بخشد." (مطالعه معارف بهائی، دوره دوم، ش ۳، ص ۲۰) وظیفه ما در مطالعه و بررسی جوانب مختلف امر یافتن این افکار و عقاید و پیدا کردن پیوند معاني مطرح شده در آثار است. توجه به آثار جمال قدم، تبیینات حضرت عبدالبهاء و حضرت ولي امرالله و مطالعه توضیحات بیت‌العدل اعظم راجع به مفاهیم آیات، در درک آثار الهیه و

یافتن این وحدت یا یک‌جهت‌بودن معانی بسیار مؤثر و گاه ضروری خواهد بود. به عنوان نمونه ذیلاً يك نصّ از جمال قدم و بیانی از حضرت عبدالبهاء درج می‌گردد که به وحدت مفهوم بین نصوص به ظاهر مختلف اشاره فرموده‌اند:

۱- بیان ذیل از جمال قدم بیان‌گر روش تفکر و تعمق در وحدت‌بخشیدن به چنین مفاهیمی است. هیکل مبارک در تلیق بیان مبارک: "قَدْ طَلَّتِ الْأَعْنَاقُ بِالنِّفَاقِ أَيْنَ أَسْيَافٍ أَنْتِقَامِكَ يَا قَهَّارَ الْعَالَمِينَ" با حکم معاشرت ادیان و تعالیم الهی در باب محبت به دشمنان، خطاب به زین‌العابدین می‌فرمایند: "مقصود از امثال این عبارات اظهار کثرت خباثت معرضین و منکرین بوده. ظلم معتدین به مقامی رسیده که کلّ دیده و شنیده‌اند ... ابداً ارادهٔ جمال قدم نزاع و جدال و مایتنکدُرّ به القلوب نبوده و نیست." (امر و خلق، ج ۳، ص ۱۹۵)

۲- حضرت عبدالبهاء در شرح بیان مبارک "ای اهل عالم همه بار یک دارید و برگ یک شاخسار" می‌فرمایند: "این عبارت ... را همه می‌خواندند و گمان می‌کردند که فهمیده‌اند ... در دوره‌های سابق هم‌هاش دو شجره بیان شده است، یکی شجرهٔ طیبه، و یکی شجرهٔ خبیثه ... نفوسی که در ظلّ امر می‌آیند از شجرهٔ اثباتند و نفوسی که نیستند از شجرهٔ نفي‌اند. جمال مبارک اینها را برداشته و یک شجره‌اش کردند ... تا این بیان سبب اتحاد ملل ارض شود." (آهنگ بدیع، سال ۲۸، شماره ۱۱ و ۱۲، ص ۳۰)

برای مطالعهٔ کلیهٔ جوانب امر نوعی مطالعهٔ تخصصی نیز لازم است که از طریق جمع‌آوری نصوص مختلف مربوط به یک موضوع با روشی منظم و سیستماتیک انجام می‌شود. جمال قدم برای وصول به هدف عرفان بیشتر مظهر ظهور و مقام توحید او جمع‌آوری و بررسی آیات متعدد در این باره را توصیه می‌فرمایند: "... در این مقامات بیانات لاتحصی از قلم اعلیٰ جاری و نازل، باید ان‌شاءالله در صدد آن باشید که بیانات عربیه و فارسیه که در این ظهور احدیه از مطلع آیات الهیه نازل شده به قدر قوهٔ جمع نمایید و مشاهده کنید. لَعْمَرِي يُفْتَحُ مِنْ كُلِّ كَلِمَةٍ عَلِي قَلْبِكَ بَابُ الْعِلْمِ وَالْحِكْمَةِ." (اقتدارات، ص ۱۵۹)

مسئلاً همهٔ احبای الهی نمی‌توانند در مورد کلّ مسائل امری تحقیقات کاملی داشته

باشند و بهتر این است که هر يك با توجه به تخصص و یا علاقه و انگیزه خود موضوع یا موضوعاتی را انتخاب نمایند و در آن زمینه کار کنند و تخصص یابند، چنانکه بتوانند پس از بررسی کلّ مطالب و در نظر گرفتن کلیه جوانب موضوع، آن را جمع‌بندی کنند و نتایج حاصله را بیان نموده، احیاناً با نظریه‌ها و عقاید متداول در جامعه مقایسه نمایند.

این کار مستلزم تفکر و تعمق دقیق است، زیرا در بررسی يك موضوع باید بتوان موضوع‌های دیگری را که به نوعی به آن مربوط می‌شوند تشخیص داد. فی‌المثل جناب اودو شفر Udo Schaefer معتقدند برای تحقیق در باره آزادی باید بیانات راجع به ظلم و شقاوت و تعدی، قضاوت و عدالت و اعتدال را نیز بررسی نماییم و از فلسفه شرق و غرب و فلسفه ادیان در تحقیق استفاده کنیم.^۸ و یا در موضوع "تساوی حقوق زن و مرد در روابط زناشویی" باید در ارتباط با موضوعات دیگر که به نوعی با مطلب مربوط می‌شود تفکر نمود. مثلاً مقام واقعی انسان در ارتباط با خدمتی که انجام می‌دهد و اینکه احباء باید خادم یکدیگر باشند، فرق حقوق و وظایف، تعریف روابط و بررسی انواع آن، پیشینه تاریخی و فرهنگی موضوع و ... این‌گونه بررسی می‌تواند مسئله روابط و جهت آن را روشن‌تر کند.

۵- توجه به منطق و استدلال

الف) اهمیت استفاده از شیوه منطقی

هرچند در آثار الهیه در مواضع متعدّد به نقص عقل* اشاره شده و میزان کاملی به حساب نیامده،^۹ اما این امر دلیل بر ردّ آن و یا عدم جواز استفاده از عقل نیست. روش علمی یا عقلی در مطالعه آثار مبارکه و استفاده از منطق و استدلال در امر مبارک بکرات توصیه شده است، از جمله بیت‌العدل اعظم بیان حقایق روحانی به شیوه منطقی را مورد تشویق قرار داده، اثبات این حقایق به دلائل علمی را کاملاً مطلوب دانسته‌اند و به استفاده از این روش توسط حضرت عبدالبهاء اشاره

* البته در این موارد مراد عقل کلی نیست، بلکه عقل جزئی معطوف به زندگی و معاش است، که گاه عقل ابزاری خوانده شده.

فرموده‌اند.^{۱۰}

اثبات حقایق روحانیه برای نفوسی که نمی‌توانند از طریق کشف و شهود بدان دست یابند به وسایل و دلائل عقلیه لازم می‌آید و احبّاء باید با این روش‌ها آشنا بوده، به طُرق استفاده از آن در نصوص الهیه توجه کنند و در مواقع لزوم با استفاده از میزان آثار و با استمداد از روش عقلی به توجیه حقایق روحانی بپردازند.

ب) شواهد تأکید بر استفاده از دلائل عقلی در آثار

در این بحث ارائه روش‌های علمی و یا بیان اصول منطق و استدلال مورد نظر نیست. این امر تحقیق جامع و مفصّلی را می‌طلبد و علمای بهایی باید به تدریج در آثار مبارکه و کتب علمی تعمق کنند و روش‌های مناسب را بیابند. اما جهت تأکید بر به کارگیری این روش‌ها شواهدی از آثار امری نقل می‌گردد که مؤمنین به استفاده از آن تشویق شده‌اند.

حضرت عبدالبهاء می‌فرمایند: "وظایف اصلیّه ایادی امرالله تألیف کتب مفیده و رسائل بدیعه در اثبات الوهیت و وحدانیت و حقیّت مظاهر مقدّسه است، علی‌الخصوص در این ایام به قواعد فلسفی و طبیعی و دلائل عقلی و براهین منطقی، زیرا اکثر اهل عالم از منقول دور و به معقول متشبّث و مقنع و مسرور." (مائده آسمانی، ج ۹، ص ۳۶) هیکل مبارک در این بیان ایادی امرالله را متوجه اهمیّت استفاده از دلائل عقلی و منطقی می‌فرمایند، زیرا اقتضای زمان این است و اهل عالم به این گونه دلائل متشبّث و متوسّل می‌شوند.

حضرت ولیّ امرالله از مؤمنین و مبلغین بهایی می‌خواهند "لزومیت دین را به دلائل قولی و فعلی به مفسدین و مادیون عالم اثبات نمایند." (مائده آسمانی، ج ۳، ص ۵۰) زمانی که عالم انسانی به قوای عقلی چنان مغرور گشته که با استفاده از آن عدم لزوم دین را نتیجه می‌گیرد، بهائیان موظّف هستند با استفاده از همین قوا لزوم دین را اثبات نمایند، زیرا استفاده از روش‌های دیگر چون روش نقلی یا شهودی برای چنین نفوسی قابل قبول و یا قابل درک نخواهد بود.

ج) تحلیل اصول امر مبارك و ارتباط دادن آن با یافته‌های علم

حضرت وليّ امرالله امیدوارند همه دانشجویان بهایی "به تحقیق و تحلیل اصول امر مبارك پردازند و آنها را به جنبه‌های جدید فلسفه و علم ربط دهند. همه جوانان هوشمند و متفکر بهایی پیوسته باید این گونه به امر مبارك نظر کنند، چون در اینجا است که اساس تحرّی حقیقت نهفته است." (ترجمه) (مجموعه تحقیق و تتبع، ص ۳۶، ش ۵۰) هیکل مبارك اساس تحرّی حقیقت را در استفاده از عقل و منطق و تجزیه و تحلیل اصول امر مبارك و یافتن ارتباط آن با علم و فلسفه ذکر می‌فرمایند. این امر لزوم توجه جوانان و محققین بهایی را به جنبه‌های مختلف علم خاطرنشان می‌نماید، زیرا بدون اطلاع از علوم متداوله و استفاده از قوای عقلی نمی‌توان اصول امر را چنان که شاید تحلیل نمود و ارتباط آن را با علم و فلسفه روشن کرد.

د) پاسخ‌گویی به اعتراضات

جناب اودو شفر در سمینار ویسبادن آلمان ضمن بیان ضرورت تفکر انتقادی، موقف عظیمی را که امر بهایی برای تفکر منطقی قائل شده است بیان کرده‌اند. در این سخنرانی چنین اظهار می‌کنند که: "بحث فکورانه در خصوص تناقض‌هایی که بین ایمان و نظریه‌های دنیای کاملاً غیرمذهبی وجود دارد، برای مؤمنین وفادار بینش‌های تزلزل‌ناپذیری فراهم می‌آورد که برای مقاومت در مقابل حملات خارج از جامعه امر مورد نیاز است." (ترجمه) ایشان ایمان بر اساس تفکر منطقی را حصن حصینی می‌دانند در مقابل انتقادهای بی پایه و اساس به امر مبارك و گرایش‌هایی که قصد دارند تعالیم بهایی را کم‌اهمیت جلوه دهند. قطعاً باید متوجه این نکته بود که این پاسخ‌گویی‌ها مستلزم خواندن نوشته‌های ناقضین یا مخالفین امر است و سموم روحانی آن ممکن است خواننده را تحت تأثیر قرار دهد. لذا خواننده ضمن رعایت احتیاط کامل و هشپاری در مقابل این خطرات باید بتواند به ضعف استدلال مخالفین در بحثها و ایرادگیری‌ها اشاره کند و دلایل ایشان را با توجه به دریافتهای دقیقی که از امر مبارك دارد مورد نقد و بررسی قرار دهد. این کار زمانی ممکن است که فرد به مطالعه دقیق آثار مبارکه

موفق شده، در ایمان و اعتقادش نسبت به حقانیت امر راسخ باشد و ارزش‌های موجود در امر بهایی را به خوبی درک کرده باشد. در غیر این صورت عدم ورود به این حوزه بهتر خواهد بود.

۶- مطالعه تطبیقی و مقایسه‌ای

در این نوع مطالعه باید ضمن تجزیه و تحلیل مطالب، مقایسه و مطابقه صورت گیرد. فی‌المثل بیانات مظهر امر در باره اقتصاد جهانی با آنچه در علم اقتصاد امروز مورد توجه است مقایسه شود. نقاط قوت علم بشری کشف شود و تقویت گردد و آنچه به نظر می‌رسد با میزان و معیارهای امر مبارک منافات دارد مورد تحقیق و بررسی خاص قرار گیرد.

الف) مطالعه عمیق دوجانبه

تطبیق آثار مبارکه با علوم روز، مشاغل اجتماعی و نیازهای بشری و افکار زعمای جامعه همه مستلزم توجه به دو نکته است:

اولاً باید آثار الهیه به طور دقیق مطالعه شود، به نحوی که در هر حال ملاک و میزان و معیار ما در این سنجش باشد. چنانکه حضرت ولی امرالله با دقت در علوم سیاسی، ادبی، اجتماعی، هنری و ... آنچه را موافق تعالیم می‌دیدند "قابل قبول معرفی می‌فرمودند و هرچه مخالف با این اصول بود خطرناک می‌دانستند." (ترجمه) (گوهر یکتا، ص ۳۰۴) جناب دکتر پیتر خان، عضو بیت‌العدل اعظم، یکی از امتحانات ذهنی ما بهائیان را این می‌دانند که "تحت تأثیر معیارها و ارزش‌های جامعه غیربهایی بصیرت خود را از دست بدهیم."^{۱۳}

ثانیاً تطبیق دادن تعالیم با علوم و مسائل جهان به فرموده حضرت ولی امرالله مستلزم مطالعه علوم روز از جمله تاریخ، اقتصاد، و جامعه‌شناسی است به منظور اینکه احباء "در جریان کلیه نهضت‌ها و تفکرات پیشرفته امروزی قرار گیرند و بتوانند مواضع مربوطه را به تعالیم امر مبارک ربط دهند ... هرچه اطلاعات عمومی و علمی احباء بیشتر باشد البته بهتر است." (مجموعه تحقیق و تتبع، ص ۳۶، ش ۵۰) و به همین دلیل است که در آثار خویش مسئله تطبیق نصوص الهیه

با اوضاع اجتماع را از "وظایف محافل روحانیه" (توقیعات، ج ۱، صص ۲۷۱ و ۲۷۲)، "فضلاي بهايي ... افراد اهل مطالعه و تحصیل کرده" (مطالعه معارف بهائی، دوره ۲، ش ۳، ص ۴)، "محققین برجسته بهایی"^{۱۳} و نفوسی که "در زمینه مطالعاتی خویش بسیار متبحر" (جوان بهائی، ص ۱۶) هستند می‌دانند.

ب) مفهوم مقایسه و تطبیق

تطبیق تعالیم الهی با علوم و مسائل روز به معنای منطبق کردن کامل تعالیم با آنها و یا مشابه دانستن آن نیست. برای مثال حضرت ولی امرالله از اینکه احباء تعالیم مبارکه راجع به مسائل اخلاقی را مشابه اصول چهارگانه انجمن تسلیح اخلاقی* بدانند اظهار تأسف می‌نماید.^{۱۴} هدف از این تطبیق این نیست که علوم روز و مسائل و افکار زعمای جامعه را دقیقاً قابل انطباق با تعالیم الهی بدانیم، بلکه غرض شناخت دقیق دو مقوله و مقایسه آنها به منظور کشف راه حل مشکلات روز از طریق آثار الهی است.

برای مقایسه دو نظام، دو سیستم، دو عقیده مختلف، و یا هر چیز دیگر لازم است شناخت دقیقی از هر دو داشته باشیم. سپس نقاط مشترک و اختلاف آنها را مورد توجه و تجزیه و تحلیل قرار دهیم و ارزش‌ها را تشخیص دهیم. این امر با تطبیق تعالیم الهی بر محیط کنونی، که به فرموده حضرت حرم "جز ضرر و زیان چیز دیگری عاید ما" (ترجمه) (گوهریکتا، ص ۳۱۱) نخواهد نمود، متفاوت است. ما تا احتیاجات و نیازهای جامعه را شناسیم نمی‌توانیم به ارزش بیانات مبارکه در رفع نیازهای عالم انسانی پی بریم و راه‌حل‌ها را بر مشکلات منطبق نماییم. مثلاً باید به مسائل اقتصادی و مشکلات و مصائب ناشی از جنگها و علل آنها واقف باشیم و نیاز جامعه به مسائل اخلاقی را دریابیم تا بتوانیم دریاق اعظم را در تعالیم الهی بیابیم. حضرت عبدالبهاء از احباء می‌خواهند که "تعالیم جمال ابهی را تطبیق به لوازم و احتیاجات زمانه" (مکاتیب، ج ۳، ص ۲۵۰) نمایند و حضرت ولی امرالله از یاران می‌خواهند که با شناخت دقیق امر مبارک "پاسخ‌گویی نیازهای آنی"^{۱۵} نفوس باشند.

* (Moral Rearmament) جنبشی که در باطن بر ضد کمونیسم بود و مرکز آن در شهر مونترو

در سوئیس قرار داشت.

ج) نتیجه مطالعات تطبيقي

حضرت وليّ امرالله "مطالعه شرايط اجتماعي"^{۱۶} و "تطبيق نصوص الهیه به حالات و اوضاع و شئون حاليه هیأت اجتماعيه"^{۱۷} را تشويق مي‌فرمایند، زیرا بدین وسیله نیازهاي عالمیان روشن مي‌شود و سهم تعالیم الهیه در برآوردن آن نیازها مدلل مي‌گردد. هیکل مبارك نیاز به محققین بهایی را مطرح مي‌کنند، کسانی که با درک عمیق آثار "بتوانند اصول اعتقادي خویش را با افکار و مشاغل جهانیان ربط دهند"^{۱۸} و با مطالعه تعالیم "همراه با دانش کافی از مشاغل و غوامض جهان کنونی مصدر خدمات عظیمه به امر مبارك و عالم بشریت"^{۱۹} شوند و تعالیم مقدسه را "به افکار جاري رهبران جامعه"^{۲۰} ربط دهند. این امر ضرورت توجه به مسائل جهانی و آشنایی با افکار رهبران جوامع کنونی را خاطر نشان مي‌نماید.

نظر به اینکه مظهر ظهور الهی نیازهاي عالمیان را در هر عصر و عهد مي‌شناسد، تعالیمی برای نجات بشر به ارمغان مي‌آورد که توجه به آنها رفع نیاز مي‌نماید. لذا ارتباط مستقیم بین تعالیم الهیه و نیازها و مشکلات عالم وجود دارد. کشف این ارتباط و استخراج راه‌حل‌ها به عهده محققین و دانشمندان بهایی گذاشته شده است. حتی حدود و احکام الهیه نیز که مطابق مقتضیات این دور نازل شده به فرموده معهد اعلیٰ "با مسائل روزمره"^{۲۱} قابل ارتباط و انطباق خواهد بود و احبای الهی باید در این امر سعی بلیغ مبذول دارند.

د) اهمیت نگارش کتب امري با توجه به افکار جدید

حضرت وليّ امرالله مي‌فرمایند: "آنچه بیش از مبلغ مورد نیاز جامعه بهایی است، کتبی است که ارزش حقیقی اصول امر مبارك را در قالب افکار جدید و مشاغل اجتماعي بیان مي‌کند." (تحقیق و تتبع بهائی، منقول در شکوفائی، ص ۴۳۱) این مطلب اهميت توجه به تألیفات منطقي در امر مبارك را نشان مي‌دهد و به هیچ وجه ارزش و اهميت تبليغ امر توسط عامه بهائیان را نفي نمی‌کند. به عبارتی، در مقایسه دو امر مهم، یکی بیشتر مورد نیاز است، زیرا اولاً در حال حاضر تعداد چنین کتبی در امر مبارك بسیار کمتر از حد لزوم است. ثانياً، چنین منابعی برای تبليغ امر به نفوس برجسته و تحصیل کرده از لوازم اساسي است.

ه) انتخاب موضوع و نحوه مطالعه

در هر یوم باید برای تحقیق و مطالعه متوجه مسائل و مشکلات روز باشیم و با شناخت دقیق این مشکلات راه‌حل‌ها را بیابیم. بدین ترتیب مثلاً مطالعه مسائل اقتصادی و کشف راه‌حل امر مبارک برای وصول به تعدیل معیشت در زمانی که کلیه کشورها با مشاكل اقتصادی متعدد مواجه هستند بیش از تحقیق در باره مسائلی چون برده‌داری، بهداشت فردی یا جزئیات احکام عبادی اهمیت پیدا می‌کند. لذا انتخاب موضوع و نحوه مطالعه ارتباط مستقیم با شناخت دقیق مسائل و مشکلات جهانی خواهد داشت.

جناب دکتر موژان مؤمن در مقاله خود ضمن اشاره به لزوم تلفیق مطالعه آثار با مطالعات علمی، موضوع تحقیق در باره موقعیت زنان را به عنوان نمونه ذکر می‌فرماید. در چنین تحقیق استدلالی-مذهبی، صرفاً از متون مذهبی استفاده می‌شود و هر جا کلمه «زنان» یا «کنیزان» در آن به کار رفته استخراج و به هم ربط داده می‌شود. ایشان معتقدند این شیوه نشان می‌دهد تساوی حقوق خوب است، اما کافی و وافی نیست. باید محقق ابتدا به روش علمی تحقیق کند و ببیند چه موضوعی اذهان اعضای نهضت زنان را مشغول می‌دارد؟ چه بحثهایی می‌کنند؟ مثلاً آنها می‌خواهند بدانند چگونه ساختار اجتماعی حاضر مایل است بر ارزش‌های قدرت و تسلط مبتنی باشد و چرا کفه ترازو به نفع مردان است. بدین ترتیب محقق بهایی باید آثار مربوط به نظم اداری بهایی و نظم جهانی را هم مطالعه کند و نه صرفاً به آنچه تحت عنوان «زنان» آمده است بسنده کند. در دیانت بهایی قدرت و مرجعیت به افراد داده نمی‌شود. چنین افکاری برای نهضت زنان جالب است چون پاسخی به سؤال ذهنی ایشان است.^{۲۲}

جناب استیفن لمبدن به بعضی از موضوعاتی که امروزه مورد توجه مردم جهان است و قابل بررسی و تحقیق می‌باشد اشاره می‌فرماید، از جمله: نهضت‌های جدید مذهبی و گروه‌های عصر جدید (New Age)، روح و زندگی پس از مرگ، آینده بشر و ظهور دوران جدید، علوم انسانی و آراء و عقاید غیرمذهبی مثل عقاید کمونیست‌ها، نهضت‌های زنان و طرفداران احقاق حقوق ایشان، نظریه‌های تکامل، مواجهه بین علم و دین، روان‌شناسی تربیتی، امور بین‌المللی و ظهور و سقوط

تمدن‌ها. ۲۳*

۷- توجه به تاریخ

در آثار طلعات مقدسه بهایی توجه بسیاری به تاریخ شده است. بررسی این جنبه از آثار مبارکه به تعمق بیشتر مفاهیم مطروحه کمک خواهد کرد. ذیلاً به بعضی از کاربردهای تعمق در تاریخ در آثار طلعات مقدس بهایی اشاره می‌شود. هر یک از این موضوعات می‌تواند در مطالعات بهایی مورد توجه قرار گیرد و در پرتو آثار مبارکه و تاریخ‌های امری علی‌الخصوص آنچه به وسیله طلعات مقدسه بهایی نوشته شده است بررسی شود. از جمله این کتب تاریخی "مقاله شخصی سیاح" و "تذکره الوفا" است که به قلم حضرت عبدالبهاء عزّ صدور یافته و نیز کتاب "قرن بدیع" و "توقیع نوروز ۱۰۱ بدیع" (لوح قرن احبای شرق) و ترجمه تاریخ نبیل با حواشی مربوطه که توسط حضرت ولیّ امرالله تدوین یافته است.

الف) ذکر شواهد تاریخی برای اثبات مطالب یا ایجاد تنبه و آگاهی بیشتر
گاه از تاریخ برای اثبات مطالب استفاده شده. از جمله، حضرت عبدالبهاء در رساله مدنیّه برای ردّ کردن تأثیرات ترویج دیانت به ضرب سیف و اثبات ترویج کلمه‌الله به کمالات انسانی به تواریخ عربیه قبل از بعثت حضرت محمد استشهد می‌کنند و حکایت "نعمان بن منذر لخمی" از ملوک عرب جاهلیّه و "حنظله طائی" از مؤمنین حضرت مسیح را بیان می‌فرمایند (ر.ک. رساله مدنیّه، صص ۵۵-۶۱)، و یا جهت آگاهی و تنبه ایرانیان با استناد بر کتب فارسیه و تواریخ رومان و ابی الفدا، که از تاریخ‌های معتبر عربی است، عظمت گذشته ایران، و اقتدار ملوک پارسی، از جمله کورش و فریدون، را یادآوری می‌فرمایند (ر.ک. رساله مدنیّه، صص ۱۰ و ۱۱).

حضرت ولیّ امرالله نیز به تاریخ امر و وقایع اتّفاقیه و تحقّق بشارات و انذارات

* بی‌گمان بر این مشکلات مسائل دیگری چون تباهی محیط زیست، رواج خشونت در جهان، اعتیاد به مواد مخدره، و مانند آن را باید افزود.

توجه خاص مبذول می‌داشتند، چنانکه برای انتشار کتاب قرن بدیع مدت هشت ماه به جمع‌آوری مطالب از جمله "تهیه مواد تاریخیه ... استخراج مطالب لازمه و بسط و شرح حوادث جسيمه مؤلمه" (توقیعات، ج ۲، ص ۱۹۴، توقيع مارچ ۱۹۳۱ خطاب به محفل طهران) پرداخته‌اند. به شهادت حضرت حرم، هیکل مبارک "با چشم‌های حادّ و دوربین خود شرح حوادث و وقایع را ملاحظه می‌فرمودند و به نحوی در هر يك تبصّر و تعمق داشتند و در هر حادثه‌ای نوعی تفرّس می‌فرمودند که موجب انده‌اش می‌شد ... " (ترجمه) (گوهریکتا، ص ۲۵۰)

هیکل مبارک در تحلیل بیان حضرت عبدالبهاء که می‌فرمایند "قطعه امریک در نزد حق میدان اشراق انوار است و کشور ظهور اسرار و منشأ ابرار و مجمع احرار" (توقیع عصر ذهبی، مارس ۱۹۳۲، ص ۴) در توقیع عصر ذهبی اشاره می‌فرمایند که اگر کسی حتی به طور سطحی تاریخ خدمات احبای امریک و کانادا را بررسی کند آثار وفاداری همه‌جانبه ایشان در اجرای فرامین تبلیغی و سخاوتهایشان در کمک به محتاجین ایران و فداکاریشان در تکمیل ساختمان مشرق‌الذکار را شاهدهی بر این می‌داند که ایشان میراث گرانبهائی را که به امانت گرفته‌اند بخوبی حفظ کرده‌اند. هیکل مبارک روشن‌کردن این مطلب را به عهده مورّخین آتی گذاشته‌اند و مراتب متعالیه و فتوحات افتخارآفرین ایشان را ستوده‌اند.^{۲۴}

ب) مقایسه تاریخ ادیان

در توقیع عصر ذهبی حضرت ولی امرالله به مقایسه تاریخ ادیان پرداخته‌اند و نیروی دیانت بهایی را در مقایسه با فعالیت‌های آغاز ادیان پیشین ستوده، می‌فرمایند:

"محقق بدون تعصب ادیان تطبیقی در چه مورد دیگری به غیر از دیانت بهایی می‌تواند شواهدی از چنین دعاوی شگرفی که شارع دیانت بهایی عنوان کرده ذکر نماید؟ دشمنانی بی‌رحم‌تر از مخالفان حضرتش پیدا کند و عشق و شوری سوزان‌تر از آنچه حضرت بهاءالله در دل‌ها برانگیخته جستجو کند ... در کجا می‌توان با تقلیبی چنین ناگهانی و کامل و سریع که پیروان امر حضرت باب در حیات خود تجربه نمودند مواجه گردید؟ ... " (ترجمه) (توقیع عصر ذهبی، ص ۸)

ج) توجه به بشارات و اندازات

از جمله مسائل تاریخی که در آثار مبارکه مندرج است بشارات، اندازات و وعودی است که بعضاً تحقق یافته و بعضی در شرف وقوع است، یا آینده انتظار آن را می‌کشد. بررسی تاریخ و توجه به این اندازات و بشارات بر عهده محققین بهایی است که آثار مبارکه را عمیقاً مطالعه کنند و با وقایع تاریخی تطبیق دهند. حضرت ولی امرالله بنفسه در آثارشان به این جنبه از مطالعات بهایی توجه نموده، احبای الهی را به تفکر در این زمینه دعوت می‌فرمایند.

از جمله در توفیق «هدف نظم بدیع جهانی» در دهمین سال پس از صعود حضرت عبدالبهاء خطاب به احبای سراسر عالم می‌فرمایند: "به تعالیم مبارکی که حضرتش چون میراثی مرغوب به جهان سپرده بیندیشیم و در پرتو آن تعالیم، وقایع و حوادثی را که ظهور تدریجی نظم جهانی حضرت بهاءالله را تسریع نموده مطالعه کنیم." (ترجمه) (نظم جهانی بهایی، ص ۳۹) و یا در سال دوم نقشه ده‌ساله از احباء می‌خواهند که با ایشان به مطالعه و تفکر در فتوحات بیشماري که از آغاز نقشه ده‌ساله نصیب یاران گردیده پردازند و تأییدات غیبیه حضرت عبدالبهاء را در این مشروع ملاحظه نمایند و آثار این قوه معنویه را در پیشرفت نقشه الهی مشاهده کنند.^{۲۵}

حضرت ولی امرالله از احبای الهی می‌خواهند به عنوان يك ناظر، اوضاع بین‌المللی را "در پرتو وعود و اندازات و بشارات حضرت بهاءالله و حضرت عبدالبهاء مطالعه نمایند" (ترجمه) (ظهور عدل الهی، ص ۱۸۳) و از آن برای راهنمایی جامعه بشریت استفاده کنند. هیکل مبارک از سویی احباء را به تفکر در آثار قدرت و غلبه الهیه و حوادث این عالم دعوت می‌فرمایند^{۲۶} و از سویی دیگر دقت در بلایا و اضطرابات جهان را توصیه می‌فرمایند، بلايایی که با توجه به خطابات حضرت بهاءالله و اندازات شدیدة ایشان خطاب به ملوک و سلاطین نتیجه قهری عدم توجه اهل عالم به ندای الهی و از تأثیرات نافذة خطابات مبارکه است.^{۲۷} مراجعه به آثار مبارکه و نظر در آن، علت اصلی این بلایا و نتیجه آن را روشن خواهد نمود.

د) توجه به تاریخ برای درک بهتر آثار الهی

گذشته از مطالبی که ذکر شد، مراجعه به تاریخ در بسیاری از موارد فهم و درک آثار مبارکه را که به نوعی به مسائل تاریخی اشاره دارند بالا خواهد برد. فی‌المثل بررسی وضع اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و توجه به اصلاحات از اواخر دوره صفویه و دوران قاجار، به خصوص زمان ناصرالدین‌شاه، ارتباط مستقیم با فهم رساله مدینه دارد. بررسی تاریخی دورانی که علماء در سیاست دخالت نموده، سعی در تلفیق دین و سیاست داشته‌اند و نتایج وخیمه‌ای که به بار آورده‌اند، درک ما را از مطالب مندرج در رساله سیاسیة بالا خواهد برد و تعمق در تاریخ وقایع قرن اول بهایی و توجه به تحقق‌بشارت و اندازات جمال قدم، بینش ما را نسبت به آثار حضرت ولی‌امرالله و تحلیل‌هایی که از تاریخ نموده‌اند تغییر خواهد داد.

ه) سرمشق‌پذیری و رهائی از تعصبات

مطالعه تاریخ امر مبارک و توجه به حیات هیاکل مقدسه و مؤمنین اولیه الگو و نمونه مناسبی برای ما خواهد بود، سرمشق قرار دادن این افراد به ما نشان می‌دهد که عمل به تعالیم الهیه امری دور از دسترس نیست و داشتن سرور روحانی در عین تحمل مصائب و بلاها غیرممکن نخواهد بود.

حضرت ولی‌امرالله اطلاع احباء از مندرجات کتاب تاریخ جناب فاضل مازندرانی را واجب شمرده، آن را "مورث تقدم و ترقی و علت ازدیاد نشاط و بهجت و انبساط" (توقیعات، ج ۳، ص ۱۹۷) یاران ذکر می‌فرمایند. بیت‌العدل اعظم نیز از جوانان مهد امرالله می‌خواهند که به تاریخ امر رجوع کنند تا نتیجه محرومیتها در راه حق و نزول تأییدات الهیه را ببینند و خداوند را شکرگزار باشند.^{۲۸} مطالعه تاریخ حیات مظاهر مقدسه و توجه به حقایق موجود در ایام حیات ایشان به فرموده حضرت ولی‌امرالله "هرنوع اوهام و تعصبات مذهبی را زائل خواهد نمود." (ترجمه) (مجموعه آثار مبارکه درباره تربیت، ص ۹۳، ترجمه توقیع ۱۹ اکتبر ۱۹۳۲ به یکی از افراد احباء) بسیاری از این وقایع در نصوص الهیه و آثار طلعات قدسیه بهایی موجود است، از جمله تاریخ حیات حضرت اعلی که در کتاب «مقاله شخصی سیاح» به قلم حضرت عبدالبهاء نگاشته شده، و یا مختصری از تاریخ

حیات مظاهر ظهور که در «مفاوضات مبارکه» مندرج است. آنچه مسلم است نتایج فوق از زیارت چنین آثاری بیش از سایر تواریخ موجود حاصل خواهد شد.

۸- توجه به تکرارها و تأکیدها

یکی دیگر از روش‌های تعمق در آثار یافتن تأکیدها و تکرارهایی است که بر مطالب مهم صورت گرفته است.

الف) تکرارها

در آثار مبارکه ما را هدایت نموده‌اند که به این تکرارها توجه کنیم. از جمله حضرت عبدالبهاء در لوح خطاب به عمه می‌فرمایند: "ای عمه مهربان ... بعضی از ابواب بیان را قرائت و تلاوت فرمایید و تعمق و تفکر کنید که در مواقع متعدده در مراتب و شئون و حقایق مریا چه بیان می‌فرماید تا حقیقت حال چون آفتاب واضح و مشهود گردد." (مکاتیب، ج ۲، ص ۱۸۵) توجه به تکرار یک موضوع در آیات مختلف و تعمق در آن، که در بیان حضرت عبدالبهاء نیز به آن تأکید شده، از جمله عواملی است که تفکر ما را دقت و عمق بیشتری می‌بخشد.

گاه تکرار یک مطلب در آثار متعدد نیز این توجه را ایجاد می‌نماید. مثلاً در موضوع "هدف از مطالعه آثار" قسمت مربوط به عرفان مظهر الهی و تبلیغ امر او در آثار مبارکه مورد تأکید زیادی قرار گرفته و مطالعه آثار برای رسیدن به این اهداف بکرات توصیه شده است. این امر حاکی از اهمیت شناخت مظهر ظهور و نیز شناساندن او به دیگران است، زیرا، با وصول به این اهداف، فرد به آنچه برایش خلق شده واصل می‌شود و سایر ناس را نیز از این نعمت بهره‌مند می‌نماید.

ب) تأکیدات لفظی و معنوی

در روش مطالعه توجه به عبارتهایی مثل: "از همه مهم‌تر اینکه"; "نخست"; "باید خاطر نشان کرد که ... و امثال ذلك برای یافتن ایده و نکته اصلی هر مطلب توصیه شده است.^{۲۹} جستجوی چنین کلمات کلیدی ما را نیز به تأکیدهای مندرج در آثار متوجه می‌نماید. فی‌المثل حضرت بهاء‌الله در لوحی می‌فرماید: "خدمت اعظم و

اکبر تبلیغ امر او است. باید مبلغین به حکمت و بیان به این امر خطیر مشغول گردند." (مائده، ج ۴، ص ۴۸) اهميت امر تبلیغ با استفاده مبارک از کلمات "خدمت اعظم و اکبر" و "امر خطیر" روشن می‌شود.

گاه از عباراتی مهیج یا مشوق برای تأکید بر یک مطلب استفاده می‌شود. از جمله در تأکید اهميت عدل می‌فرمایند: "این است آن ندایی که اهل عالم از برای اصغاء آن از عدم به وجود آمدند... " (مائده، ج ۴، ص ۲۱۲) و یا در مورد اهميت و ضرورت امر تبلیغ می‌فرمایند: "اگر نفسي در مشرق زمین باشد و آن جناب در مغرب و اراده نماید به عرفان‌الله فائز گردد، بر آن جناب حتم است مع استطاعت که به آن ارض توجه نماید و رحيق حیوان را به قدر استطاعت و قابلیت بر او مبذول دارد." (مائده، ج ۴، ص ۴۷)

جمال قدم بنفسه در آثار خود مؤمنین را به تفکر در تأکیدات و یافتن علت آنها هدایت می‌فرمایند. از جمله در بیانی ضمن اشاره به اینکه حضرت اعلیٰ در تمام آثارشان رائحه حبّ جمال قدم استنشاق می‌شود و جمیع "بیان" را معلق به قبول مظهر امر نموده‌اند، می‌فرمایند: "احدی تفکر در این نمود که آیا سبب چیست و علت چه که جمیع را امر فرموده‌اند که در آن یوم به بیان و مانزل فیہ از جمال قدم محبوب نمانند. طوبی للعارفين، طوبی للمتفرسين... " (اقتدارات، ص ۱۳۵) سپس در ادامه همان بیان علت را چنین ذکر می‌فرمایند: "لعمري این نبوده مگر آنکه مشاهده می‌فرمودند که لسان قدم در قلب عالم بانه لا إله إلا أنا ناطق است. اگر در این بیان تفکر نمایند و تغمس کنند بر علت تأکیدات لانهایه که در بیان از قلم امر نازل شده مطلع می‌شوند. عرفان این مقام مفتاح علوم حق است." (اقتدارات، صص ۱۳۵ و ۱۳۶) هیکل مبارک با ذکر این بیان به عظمت ظهور خویش و علت تأکیدات حضرت اعلیٰ به اهل بیان در قبول ظهور جدید و محتجب‌نماندن ایشان اشاره می‌فرمایند.

حضرت وليّ امرالله نیز در آثار خود از این روش استفاده می‌فرمایند. از جمله در تویق «ظهور عدل الهی» در مورد تعمق و تمعن و تدبّر در الواح تبلیغی حضرت عبدالبهاء به یک موضوع که در قسمتهای مختلف آن تأکید شده است اشاره می‌فرمایند و سپس نتیجه می‌گیرند که چون در الواح تبلیغی بشارات زیادی راجع

به آینده آمریکا داده شده نباید جامعه یاران خود را به آنچه در آتیه نزدیک نصیبتش شده راضی و خشنود سازد (ترجمه) (ظهور عدل الهی، صص ۱۵۳-۱۵۵).

حجم زیاد مطالب در باره موضوعی خاص در يك لوح یا اثر نیز می‌تواند حاکی از تأکید بر آن مطلب باشد. فی‌المثل حضرت عبدالبهاء در رساله مدنیّه به چهار اعتراض در مورد تجدّدطلبی پاسخ می‌دهند. پاسخ اعتراض دوّم از همه مفصل‌تر است. این اعتراض در ارتباط با تعبیر مسلمانان و علماء اسلام از مفهوم تجدّد است که نفی تجدّد را بر تعالیم اسلام مبتنی می‌نمایند. هیکل مبارک عدم تناقض بین تعالیم اسلام و تجدّدطلبی را مفصلاً بیان می‌فرمایند و تناسب تجدّد با روح اسلام را مطرح فرموده، سپس شرایط علمای راستین را مفصلاً بیان می‌نمایند. علت توجه خاصّ به این موضوع می‌تواند مورد بررسی و تعمق قرار گیرد. مثلاً اینکه عقاید علماء و مخالفت آنها با تجدّد به دلیل نفوذشان در مردم، از عوامل اصلی عقب‌ماندگی ایران بوده، لذا چنین توجه و تأکیدی لازم آمده است.

۹ - حفظ کردن بیانات مبارکه

در آثار مبارکه حفظ کردن بیانات الهی، به خصوص از سنین طفولیت، مورد تأکید و تشویق واقع شده است. از جمله، حضرت عبدالبهاء می‌فرمایند: "حفظ الواح و آیات محکمات و احادیث بسیار موافق، البتّه کمال همّت را در تعلیم و تفهیم و تدریس مبذول دارید." (ترجمه) (مجموعه آثار مبارکه درباره تربیت، صص ۵۹ یا منتخباتی از آثار مبارکه درباره تعلیم و تربیت، صص ۱۰۷) روش هیکل مبارک در خانواده نیز چنین بوده و حضرت ولیّ امرالله و سایر اطفال عائله را تشویق به حفظ آیات و بیانات مبارکه می‌نمودند (گوهر یکتا، صص ۱۲ و ۱۳)، زیرا به فرموده حضرت ولیّ امرالله "بدین طریق حقیقت و روح کلمات در قلوب و اذهان اطفال منعکس و مرکوز خواهد گردید." (ترجمه) (مجموعه آثار مبارکه درباره تربیت، صص ۹۳) جایگزینی روح کلمات در قلب اطفال موجب ایجاد عشق به حضرت بهاءالله، منزل آیات الله و فهم و درک بیشتر آثار ایشان در آینده خواهد بود.

حضرت ولیّ امرالله به دلیل اهمّیت این امر و لزوم شروع حفظ آیات از سنین اوّلیه حیات می‌فرمایند: "اطفالی که هنوز قادر بر حفظ يك مناجات کامل نیستند

اشکالي نخواهد بود، صرفاً پاره‌اي از جملات آن را از بر نمایند." (ترجمه) (مجموعه آثار مبارکه درباره تربیت، ص ۱۱۱) هیکل مبارک به مادران یا هیأتی که محفل مأمور می‌نمایند "وظیفه انتخاب آیات از کلمات مقدسه" (ترجمه) (مجموعه آثار مبارکه درباره تربیت، ص ۱۰۷) را محوّل می‌فرمایند تا اطفال این آیات را به جای کلمات و ترکیبات دیگر مورد استفاده قرار دهند، زیرا معتقدند این کلمات تأثیر و قوایی مخصوص دارد و اطفال براحتی آن را جذب می‌نمایند.

حضرت عبدالبهاء نتیجه حفظ کردن تدریجی توأم با تفکر و تحقیق و تتبع را وصول به مدارج علم و فضل ذکر می‌فرمایند، قوله الاحلی: "... از هر کتابی حرفی به دست آرد و از هر رساله‌ای کلمه‌ای حفظ نماید و تتبع در آن نماید و به هر عالمی که تصادف نماید تشریح آن مسائل طلبد، یقین است که عاقبت فاضل یگانه گردد و عالم بی‌همتا شود." (جزوه جوانان، ص ۱۰۵، ش ۱۹۱) هیکل مبارک می‌فرمایند حتی اگر فرد از هر کتاب حرفی یا کلمه‌ای حفظ نماید و در آن تفکر کند و تحقیق نماید بتدریج به علم و فضل بی‌نظیری دست می‌یابد. این بیان حاکی از آن است که حفظ کردن باید به همراه درک و فهم و بویژه تعمق در محفوظات باشد و بتدریج از این طریق مسائل الهیه در روح و جان انسان نفوذ کند. مسلماً این نوع کار با حفظ کردن مطالب بدون فهم و دقت و به نحو طوطی‌وار، متفاوت است. بهتر است مسائل الهیه با اطفال به بحث گذاشته شود تا پس از فهم و درک نسبی، آن را حفظ نمایند.

حضرت عبدالبهاء برای تبدیل اطلاعات محسوس به قوای درونی عقل و مفاهیم انتزاعی مراحل را ذکر می‌فرمایند: اول احساس، بعد تخیل و سپس تفکر و نهایتاً حفظ کردن و درونی کردن مطلب. هیکل مبارک در مورد شناخت یک گل پس از بیان مراحل احساس و تخیل آن می‌فرمایند: "قوه متفکره در آن تفکر نماید و به حقیقتش پی برد، پس به قوه مدرکه تسلیم کند و قوه مدرکه چون ادراک نمود صورت آن شیء محسوس را به حافظه تسلیم نماید و قوه حافظه حفظ نماید..." (مفاوضات، ص ۱۶۰) در این شیوه، از محسوس به سویی معقول و انتزاع مفاهیم نزدیک می‌شویم. هیکل مبارک بدین ترتیب مراحل پیشرفت ذهنی انسان از شناخت یک حقیقت را بیان می‌فرمایند.

به فرموده حضرت ولي امرالله "كلمات منزله في حد ذاته داراي تأثير و قوت مخصوص است." (ترجمه) (مجموعه آثار مبارکه درباره تربیت، ص ۱۰۸) لذا اگر كسي آثار الهیه را در نهایت خلوص مطالعه کند و آن را به ذهن بسپارد، تأثیر قوای خلاقه و احیاءکننده آن را احساس خواهد کرد، هرچند که فهم او از مطالب در حد اعلاي خود نباشد؛ اما اگر این کار پس از درك و فهم بیشتر معاني انجام شود تأثیراتش به مراتب عمیق‌تر خواهد بود.

گروهی معتقدند در عصر کنونی که دوران کامپیوتر و هجوم اطلاعات است حفظ کردن مطالب کاری بیهوده است، اما چون هدف از مطالعه آثار مبارکه فهم و درك دقیق مطالب و به کار بستن آن در عمل است، نمی‌توان اهمیت این روش را در به خاطر آوردن مطالعات در وقت لزوم نادیده گرفت.

وقتی از طفولیت نصوص مبارکه در حافظه فرد باقی می‌ماند به تدریج با تعمق و تفکر توأم می‌گردد. این محفوظات تداعی ارزش‌ها و اصول اخلاقی و معیارهای امر مبارک را در ذهن سهل‌تر می‌نماید. بدین ترتیب فرد در موقعیتهای عملی می‌تواند با مراجعه به آنچه از موازین الهی در ذهن دارد عمل کند. از طرف دیگر وقتی این ارزش‌ها در ذهن جای گرفت، انحرافات فکری یا اخلاقی مشکل می‌تواند در انسان رسوخ کند. فضائل اخلاقی به عنوان يك ملاك و معیار صحیح از کودکی در ناخودآگاه طفل باقی می‌ماند و در هنگام بلوغ او را از مفساد اجتماع حفظ می‌نماید.

حفظ کردن بیانات مبارکه و فهم دقیق آنها با یکدیگر ارتباطی دوسویه دارند. هرچه فهم بیشتر باشد حفظ کردن ساده‌تر است و هرچه محفوظات بیشتر باشد درك نیز بیشتر می‌شود، زیرا فهم بسیاری از مطالب نیاز به یافتن ارتباطها دارد و مقایسه مفاهیم مختلف مرتبط با موضوع درك آن را سهل‌تر می‌کند. هرچه مفاهیم گرفته‌شده از آثار مبارکه بیشتر و روشن‌تر در ذهن نقش بسته باشد ایجاد ارتباط بین آنها و یافتن حقایق کلیه بهتر ممکن خواهد بود.

استفاده از اصل بیانات مبارکه در تبلیغ امرالله نیز بسیار مؤثر است. نفوسی که به موقع می‌توانند سؤالات ذهنی مبتدیان را با نصوص مبارکه پاسخ دهند، از تأثیر عظیم کلام الهی در ابلاغ امرالله بیشتر بهره می‌برند. حضور ذهن این افراد نیز در

پاسخ‌گویی به مشکلات نفوس و ارائه راه‌حل‌های مناسب با توجه به تعالیم الهیه به مراتب بیشتر خواهد بود.

حضرت بهاء‌الله می‌فرماید: "باید نفوس مقدسه تفکر و تدبّر نمایند در کیفیت تبلیغ و از کتب بدیع‌الهیّه در هر مقام آیاتی و کلماتی حفظ نمایند. به آیات الهی ناطق شوند که اوست اکسیر اعظم و طلسم اکبر افخم انسانی که سامع را مجال توقّف نماند." (امر و خلق، ج ۳، ص ۴۷۰) به تجربه ثابت شده که نوجوانان بهائی به علت آشنائی با آثار مبارکه و از حفظ کردن آنها در بیان مطالب و ادای مفاهیم توانائی بیشتری از هم‌سالان خود دارند و به زبان غنی‌تری سخن می‌گویند.

حفظ کردن نصوص و بیانات مبارکه که به تدریج و در طول سالیان دراز انجام خواهد شد از جمله شرایط تعمق در آثار است. لذا با گذشت زمان این تعمق بیشتر خواهد شد. حضرت ولیّ امرالله تعمق در آثار را بسیار مشکل می‌دانند و معتقدند تبخّر و تعمق در تعالیم حضرت بهاء‌الله که با "جنبه‌های مختلفی از حیات درونی و نیز حیات اجتماعی انسان در ارتباط است" (ترجمه) (انوار هدایت، ص ۷۱۷، ش ۱۹۳۲) سالها به طول می‌انجامد. سالها وقت لازم است تا بتوانیم این جنبه‌های مختلف را در آثار مبارکه مطالعه کنیم، در باره آن تفکر نماییم، نکات اساسی را در حافظه درازمدت ذخیره کنیم و در مرحله بازیابی موفق به استفاده به موقع از آن شویم.

۱۰- تکرار مطالب

بعضی از کسانی که آثار مبارکه را مستمراً مطالعه می‌کنند اظهار می‌دارند ما خیلی می‌خوانیم اما چیز زیادی یادمان نمی‌ماند. یکی از علل این امر عدم تکرار مطالب و یادآوری آنها، نه به منظور حفظ کردن، بلکه برای تعمق بیشتر روی مفاهیم، است. خواندن به تنهایی کافی نیست، باید روی مطالب فکر شود، مطالعه، فعال و با تحرک باشد، نکات مهم یادداشت یا علامت‌گذاری شود و با مرور و تکرار، مطالب در ذهن یادآوری شود تا مفاهیم برای مدت طولانی‌تری در حافظه باقی بماند.^{۳۰}

حضرت ولیّ امرالله در آثار خویش قرائت مکرر آثار الهی را تأکید فرموده‌اند، از

جمله از اعضاي محافل شور مي‌خواهند که در کلمات الهیه تفحص کنند و وظايف خویش را "به نهایت دقت و توجه و فراغت بال، مکرراً قرائت نموده اطلاع تام حاصل نمایند." (مائده، ج ۳، ص ۶۳) براي اینکه هر لحظه این کلمات و نصایح به یاد آید و به عمل درآید، تکرار آن به حدی که ملکه ذهن شود ضروري است. هیکل مبارک در توقيعی خطاب به احبای ایران و ترکستان مي‌فرماید: "باید ... نصایح مشفقانه ربّ عزیز را بکرات و مرات تلاوت نمایم و عامل گردیم و به نفوس مستعدّه اعلان و القاء نمایم." (مائده، ج ۶، ص ۵۵)

يکي از نتایج تکرار، به یادآوردن مطالب در وقت لزوم است؛ اما نتیجه مهم‌تر، درک بیشتر آثار الهی و رسوخ آنها در ذهن و وجدان است. بیت‌العدل اعظم در دستخطي مي‌فرماید:

"... يکي از مفاهيم مطالعه دقيق بدون تردید مرور مکرر است. ممکن است با يك بار مطالعه احساس کنیم که مفهوم لوحی از الواح مبارکه را مي‌دانیم ولي اگر بار دیگر به مطالعه پرداخته و بر روی مفاهيم آن تفکر و تعمق نمایم بدون تردید به همان بیان مبارک خواهیم رسید که متوجه مي‌شویم برداشت قبلي ما صحيح نبوده است." (جزوه اهميت مطالعه معارف امر و معرفي مؤسسه معارف، ص ۱۴)

حضرت وليّ امرالله براي درک عمیق‌تر آیات قرآنيه نیز مطالعه دقيق و مکرر را توصیه نموده، مي‌فرماید: "احباء نباید منتظر و متوقع باشند پس از يك بار يا دو بار يا حتی سه بار قرائت سور قرآنيه معني و مفهوم آنها را درک کنند؛ بلکه باید همچنان به مطالعات خود ادامه داده، به کمک بعضي تفاسير و توضیحات موجود، در معاني و مضامين آنها تفکر کنند." (ترجمه) (انوار هدايت، ص ۶۲۳، ش ۱۶۶۶) هیکل مبارک در همین توقيع مطالعه موضوعي قرآن، و نه آیه به آیه، را در پرتو تفاسير طلعات مقدسه بهايي براي تعمق در آن ضروري مي‌شمرند و تکرار مطالعه و تعمق را هرچند به طول انجامد مفید مي‌دانند.

۱۱ - استمرار در مطالعه

نکته مهم دیگری که در آثار الهی بکرات بدان توجه شده و برای تعمق در آثار ضروری است استمرار در مطالعه است، به حدی که این امر به صورت عادت دربیاید. حضرت عبدالبهاء مادران را موظف می‌نمایند از ابتدای طفولیت غزلیات جمال مبارک را برای اطفال بخوانند تا گوش آنها به این آیات آشنا شود و در ایشان تأثیر بگذارد.^{۳۱} "قرائت الواح و تعالیم حضرت بهاء‌الله و القاء کلمه‌الله بر مسامع اطفال" (ترجمه) (مجموعه آثار مبارکه درباره تربیت، ص ۷۸) در مدارس را نیز تشویق می‌فرمایند. پس از اینکه کودک توانایی خواندن به دست آورد مطالعه آثار می‌تواند به تدریج جایگزین استماع آیات شود. مطالعه مستمر آثار مبارکه باعث آشنایی بیشتر با آن می‌گردد و مسائل مشابه یا آیات دیگر در آن زمینه سریع‌تر در ذهن جای می‌گیرد، یادگیری حاصل می‌شود و مفاهیم آن درونی می‌گردد.

حضرت ولی امرالله در باره علت لزوم مطالعه مستمر، بیانی به این مضمون می‌فرمایند که "ایمان، تنها صرف اعتقاد نیست، بلکه راه و روشی است که روزانه احتیاج به تقویت دارد و مستمراً روحانیتش باید تجدید گردد و با تأمل و تعمق در آثار مبارکه توأم باشد."^{۳۲} بدین ترتیب فردی که هر روز آثار الهی را زیارت می‌کند از نظر روحانی خود را مرتباً تقویت می‌کند و با جمال قدم تجدید عهد می‌نماید. حضرت ولی امرالله خود در تمام ایام حیات این روش را ادامه دادند و از هر فرصتی برای مطالعه استفاده کردند (گوهریکنا، ص ۲۴۱).

حضرت عبدالبهاء "حرص در تحصیل علوم و معارف" (مفاوضات، ص ۱۶۳) را مددوح دانسته‌اند، علی‌الخصوص مطالعه آثار الهیه که استمرار آن را واجب شمرده‌اند و قرائت آیاتی چون کلمات مکنونه فارسی و عربی را "لیلاً و نهاراً" (مائده، ج ۵، ص ۱۹۹) به منظور عمل به آن لازم دانسته‌اند. هیکل مبارک در بیانی پس از ذکر استعداد احباء در درک آیات الهی می‌فرماید: "شب و روز جهد نمایند تا به حقایق و معانی پی برید...". (ترجمه) (مجموعه آثار مبارکه درباره تربیت، ص ۷۹)

هر چند در آثار الهی، از جمله کتاب مستطاب اقدس، به مطالعه آثار در صبح و شب اشاره شده (رک.: کتاب اقدس، ص ۴۰: "اتلوا آیات الله في كل صباح و

مساء . . .") و بعضي از متخصصين نیز مطالعه در بامداد و شبانگاه را براي تمرکز و کارآيي بیشتر توصيه کرده‌اند،^{۳۳} اما به نظر مي‌رسد آنچه بیش از زمان مطالعه مورد نظر مبارك است، استمرار آن در هر روز و سيراب شدن مرتب از منبع فيض الهی براي ازدياد ايمان و اعتقاد قلبي است. چنانکه بيت العدل اعظم در پيامي از ياران الهی رجا مي‌نمايند که "هر يك، چه انفراداً و چه جمعاً، از سرچشمه جان‌بخش معارف روحانيه هر روز بنوشند و بر عرفان و ايقان خویش بيفزايند." (دستخطهاي معارف، ج ۲، ص ۱۲)

با مطالعه مستمر آيات الهی، كيفيت مطالعه روز به روز بالا مي‌رود، زیرا اين كيفيت ارتباط مستقيم با تمرين و تبحر در زمينه مطالعه دارد.^{۳۴} اين مطالعه، که با برنامه‌ريزي روزانه به صورت عادت در مي‌آيد، بسيار مفيد است؛^{۳۵} عادتي که ارتباط با اعتقاد انسان دارد، عقايد اساسي فرد را شکل مي‌دهد و يادگيري را عميق‌تر و دروني‌تر مي‌کند و نهايتاً موجب مي‌شود با اعتقاد قلبي عميق، رفتار خود را بر اساس موازين الهی کنترل نمايد.

۱۲ - خواندن برای درک زیبایی‌ها^{۳۶}

يکي از روش‌هاي مطالعه، خواندن براي درک زیبایی‌هاي ادبي و زباني آثار است. اين روش نه تنها فهم و درک ما را بالا مي‌برد، بلکه مطالعه را لذت‌بخش‌تر مي‌کند و انس با مظهر امر را بیشتر مي‌نمايد. اين نوع مطالعه براي رسيدن به هدف فردي ايجاد عشق به مظهر امر و مؤانست بیشتر با او از طريق آثارش مفيد است، ما را با افکار و احساسات جمال قدم و مرکز عهد و ميثاق الهی و ولايت امرالله بیشتر آشنا مي‌کند، و عواطف را جهت عمل بر اساس تعاليم برمي‌انگيزد.

آنچه براي درک بیشتر اين زیبایی‌ها لازم است شناخت زبان وحی و قالبی است که کلام الهی در آن ريخته شده است. بسياري از آثار مبارکه در قالبی ادبی نازل شده و اين نوع آثار که بیشتر جنبه احساسی و عاطفی دارد موجب ارتباط روحاني مؤثري با خواننده مي‌شود. همان گونه که يك موسيقي‌دان از يك آهنگ خوب بیشتر از يك فرد عامي لذت مي‌برد، اگر کسی ظرايف ادبی فارسی و عربي را بشناسد بهتر مي‌تواند از زیبایی‌هاي متون امري لذت برد.

۱۳ - مطالعه با روش مذاکره

هرچند مطالعه معمولاً انفرادی صورت می‌گیرد و هر فرد خود در آثار مبارکه تفکر و تعمق می‌نماید و برداشت‌ها و دریافت‌هایش را در زندگی به کار می‌گیرد، اما در آثار مبارکه به روش مذاکره و صحبت در تفهیم حقایق امری نیز اشاره شده است. این روش مؤسسات آموزشی بهایی نیز جایگاه خاصی دارد و هر فرد بدون اینکه عقیده‌اش را به دیگران تحمیل کند فهم و درک خود را از يك اثر بیان می‌کند و نهایتاً هر کس در بارهٔ وجوه مختلفهٔ حقیقت تفکر می‌نماید و آنچه را به نظرش صحیح‌تر می‌رسد می‌پذیرد.

حضرت عبدالبهاء این روش را برای تعلیم به اطفال توصیه می‌فرماید. مثلاً اینکه "معلم هر روز يك مسئله از این مسائل الهیه را در بین اطفال طرح نماید که به هم مذاکره نمایند. خود اطفال به نهایت شوق آیند. در مدت قلیله طفل صغیر استدلال به آیه و حدیث نماید." (امر و خلق، ج ۳، ص ۳۳۳) و نیز می‌فرماید: "اغلب افکار و معلومات باید ضمن صحبت و مذاکره تفهیم گردد ... حتی در مسائل الهیه سوالات باید شفاهاً به عمل آید و اجوبه نیز به همان قرار شفاهی داده شود. اطفال باید بدین قرار با یکدیگر به بحث و مذاکره پردازند." (ترجمه) (مجموعه آثار مبارکه دربارهٔ تربیت، صص ۱۱۷ و ۱۱۸) از این روش می‌توان برای درک بیشتر يك بیان مبارک و تفهیم آن به اطفال استفاده نمود و موضوع نص مبارک را پس از زیارت آن به بحث گذاشت.

حضرت ولی امرالله "تأکید می‌نمایند شما به مطالعه عمیق تعالیم مبارکه، تبلیغ سایرین، مطالعه و تحقیق به اتفاق یارانی که علاقه‌مند تحقیق و تفرس در مورد تعالیم سامیه امر الهی هستند پردازید ... (ترجمه) (انوار هدایت، ص ۷۱۲، ش ۱۹۱۶). هیکل مبارک مطالعه گروهی و مشورت با سایر احبای علاقه‌مند را برای درک عمیق‌تر آثار توصیه می‌فرماید. در رقیمة ۸ فوریه ۱۹۹۸ نیز در این باره از جانب بیت‌العدل اعظم چنین نگاشته شده است:

"جای تعجب نیست که افراد بهایی ادراکات مختلف و گاه نادرست از تعالیم مبارکه دارند و بیان می‌کنند. این تنها نشانه‌ای است از عظمت تغییری که قرار است این ظهور در فکر انسان ایجاد کند. همچنان که

مؤمنيني با بصيرت‌هاي گوناگون با يکديگر در مورد تعاليم با صبر، تحمل و بردباري و اذهان باز و بي غرض صحبت مي‌کنند، درک ايشان عميق‌تر مي‌شود. اما اصرار شديد بر نظرات فردي مي‌تواند منجر به مشاجره شود که نه تنها براي روح معاشرت و همکاري بهايي، بلکه براي نفس جستجوي حقيقت نيز، مضر است. (ترجمه مسائلي مربوط به مطالعه ديانت بهايي، ص ۳۹)

بدین ترتیب در مطالعه تعالیم مبارکه یکی از روش‌های مطلوب، بحث و گفتگو در باره آثار خواهد بود، مشروط بر آنکه روح محبت بین اعضای جمع حاکم بوده، هدف، کشف حقیقت باشد، نه اصرار در رأی. این نوع کار به تدریج تحول و تکامل فکری انسان را موجب می‌شود، زیرا حقیقت در اثر برخورد افکار جلوه و بروز می‌یابد و هرکس با توجه به افکار سایرین می‌تواند بینش و فهم جدیدی از تعالیم مبارکه به دست آورد. تجربه نشان داده است که این نوع مطالعه جهت‌دار و منظم همراه با مشورت بهایی، در مؤسسات آموزشی، روح محبت بین یاران را تقویت کرده، ايشان را در درک و فهم آثار و نهایتاً عمل به آن و معرفی بهتر امر به دیگران کمک نموده است.

یادداشت‌ها

- ۱- ر.ک: کتاب بدیع، ص ۸۲ / و نیز بیان حضرت بهاء‌الله نقل در توقیع دور بهایی، ص ۱۵.
- ۲- ر.ک.: دریای دانش، ص ۲۳ (لوح مقصود) / و نیز بیان جمال قدم، نقل در ظهور عدل الهی، ص ۱۶۶ / و نیز: مکاتیب، ج ۱، ص ۶۵.
- ۳- لوح مبارک دنیا در کتابهای دریای دانش صفحات ۸۴ تا ۱۰۰ و نیز مجموعه الواح مبارکه صفحات ۲۸۵ تا ۳۰۳ درج گردیده است.
- ۴- درباره وضعیت اصلاحات زمان ناصرالدین شاه ر.ک.: اندیشه ترقی و حکومت قانون عصر سپهسالار، آدمیت، فریدون. انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۱ ه.ش. / و نیز: مطالعه معارف بهایی، ج ۶، ص ۹ و صص ۱۷ - ۱۹ / و نیز درباره اقدامات ضد اصلاحی ناصرالدین شاه ر.ک.: میرزا ملکم خان، رائین، اسماعیل. چاپ دوم،

- طهران، بنگاه مطبوعاتی صفی‌علیشاه، ۱۳۵۳، ص ۲۲ و نیز تاریخ بیداری ایرانیان، کرمانی، ناظم‌الاسلام. به اهتمام سعیدی سیرجانی، علی‌اکبر، چاپ دوم، طهران، انتشارات آگاه، ص ۲۵۲.
- ۵- ر.ک.: پیام دسامبر ۱۹۹۰ خطاب به احبای مهد امرالله / و نیز پیام نوروز ۱۳۱ بدیع، مطابق ۱۹۷۳ میلادی / و نیز پیام رضوان ۱۴۶ بدیع، مطابق ۱۹۸۹ میلادی
- ۶- ر.ک.: روان‌شناسی مطالعه، سی ای میس، ص ۱۷.
- ۷- ر.ک.: آیین مطالعه و یادگیری، مهندس مرتضی نصرت، ص ۷ / و نیز درباره مطالعه کلیات و سپس پرداختن به ظرایف و جزئیات ر.ک.: روان‌شناسی مطالعه، ص ۲۸.
- ۸- برگرفته از مقاله "چالش‌هایی متضمن مطالعات بهایی"، اودو شفر / و نیز درباره لزوم تخصصی شدن موضوع تحقیقات ر.ک.: "تحقیق و تتبع بهایی در دهه ۱۹۹۰"، استیفن لمبدن، نشریه مطالعات بهایی اروپا.
- ۹- ر.ک.: مفوضات، ص ۲۱۹ / و نیز مکاتیب، ج ۱، صص ۱۱۲ و ۱۵۳.
- ۱۰- ر.ک.: مجموعه تحقیق و تتبع، ص ۵۳، ش ۷۰، مضمون مکتوب ۷ ژوئن ۱۹۸۳ از جانب بیت‌العدل [اعظم الهی].
- ۱۱- وفای به عهد و میثاق و تفکر انتقادی، متن سخنرانی در ژانویه ۲۰۰۰، ص ۵.
- ۱۲- سخنرانی دکتر پیترو خان عضو بیت‌العدل اعظم در روز شنبه ۲۳ سپتامبر ۱۹۹۵ در مشرق‌الاذکار بهایی امریکا، صص ۳ و ۲ / و نیز درباره تأثیر متقابل مطالعات بهایی و علوم غیردینی ر.ک.: نطق دکتر پیترو خان، ۱۶ سپتامبر ۱۹۹۵.
- ۱۳- تحقیق و تتبع بهایی، جمع‌آوری جناب پیترو خان، توفیق اوت ۱۹۴۳.
- ۱۴- مضمون بیان مبارک در نمونه حیات بهایی، ص ۴۰، مکتوب مورخ ۳۰ سپتامبر ۱۹۴۹ از طرف حضرت ولی امرالله.
- ۱۵- تحقیق و تتبع بهایی، جمع‌آوری جناب پیترو خان، از توابع مبارکه مورخ ۲۱ اکتبر ۱۹۴۳، منقول از مجموعه تزئید معلومات، صص ۳۵ و ۳۶.
- ۱۶- مجموعه تحقیق و تتبع، ص ۳۸، ش ۵۳، از توفیق ۵ ژانویه ۱۹۳۰.
- ۱۷- توقیعات، ج ۱، ص ۲۷۲؛ یا مائده آسمانی، ج ۶، ص ۴۴.
- ۱۸- مجموعه تحقیق و تتبع، ص ۱۲، ش ۱۳، توفیق ۲۱ اکتبر ۱۹۴۳ / و نیز

- ر.ک.: همان‌جا، ص ۵۸، ش ۷۸، پیام رضوان ۱۹۸۴ خطاب به احبای عالم.
- ۱۹- مجموعه تحقیق و تتبع، ص ۱۹، ش ۲۴، توقيع ۲۰ مارس ۱۹۲۹ / و نیز ر.ک.: همان‌جا، ص ۲۹، ش ۴۱، دستخط ۸ آوریل ۱۹۸۹ از طرف بیت‌العدل به یکی از محافل ملیه.
- ۲۰- مجموعه تحقیق و تتبع، ص ۲۵، ش ۳۴، توقيع ۵ جولای ۱۹۴۹.
- ۲۱- دستخطهای معارف، ج ۲، ص ۱۳۶، ترجمه پیام رضوان ۱۹۸۸ خطاب به قاطبه اهل بهاء در سراسر عالم.
- ۲۲- تلخیص از مقاله تحقیق و تتبع بهایی، تعاریف و نظرات، مؤژان مؤمن، ترجمه نورالدین رحمانیان.
- ۲۳- اقتباس از مقاله "تحقیق و تتبع بهایی در دهه ۱۹۹۰"، استیفن لمبدن، نشریه مطالعات بهایی اروپا.
- ۲۴- مضمون بیان مبارک در توقيع عصر ذهبي، ص ۴.
- ۲۵- مضمون بیانات مبارک در توقيع رضوان ۱۱۲ بدیع، توقعات ۱۰۹ تا ۱۱۴، ص ۲۰۱ / و نیز ر.ک.: پیام مورخ ۱۹۸۴ میلادی درباره تعمق در فرامین تبلیغی و مشاهده ثمرات آن.
- ۲۶- ر.ک.: توقعات، ج ۲، ص ۲۸۰، توقيع شهرالمسائل ۹۴ بدیع، دسامبر ۱۹۳۷، خطاب به یاران ایران.
- ۲۷- ر.ک.: توقعات ۱۰۹ تا ۱۱۴، ص ۲۳۳، توقيع آپریل ۱۹۵۷ / و نیز ر.ک.: توقعات، ج ۲، ص ۱۳، شباط ۱۹۲۷ یا مائده آسمانی، ج ۳، ص ۷۴ / و نیز ر.ک.: توقعات، ج ۳، ص ۲۲۹، ۱۸ شهرالمشیه ۹۸ بدیع، مطابق ۱۴ اکتبر ۱۹۴۱.
- ۲۸- مضمون دستخط ۱۰/۸/۱۹۸۹ خطاب به جوانان مهد امرالله.
- ۲۹- ر.ک.: آیین مطالعه و یادگیری، ص ۳۸.
- ۳۰- راجع به مطالعه فعال و لزوم یادآوری مطالب ر.ک.: آیین مطالعه و یادگیری، صص ۶ و ۷ و ۵۷ / و نیز: روان‌شناسی یا روش علمی در شناخت ماهیت آدمی، آبراهام اسپرلینگ، ترجمه مهدی محی‌الدین بناب، کتابهای "مید سیمپل" (Made Simple)، ص ۹۱.
- ۳۱- مضمون بیان مبارک در: منتخباتی از آثار مبارکه درباره تعلیم و تربیت، ص ۹۲.

- ۳۲- نقل از: مستخرجاتي از نطق جناب علي نخجواني که در مجمع ياران در ارض اقدس ايراد شده است، ص ۳.
- ۳۳- ر.ک.: آيين مطالعه و يادگيري، ص ۵۶ / و نيز: روان شناسي مطالعه، ص ۸۱.
- ۳۴- ر.ک.: روشهاي مطالعه، علي اکبر سيف، ص ۳.
- ۳۵- ر.ک.: روان شناسي مطالعه، ص ۸۰ / و نيز ر.ک.: فلسفه آموزش و پرورش، ص ۱۰۱.
- ۳۶- ر.ک.: روشهاي مطالعه، علي اکبر سيف، صص ۱۳۷-۱۲۷.